

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ

**ПРИСТАПНИ ПРЕДАВАЊА, ПРИЛОЗИ
И БИБЛИОГРАФИЈА**

НА НОВИТЕ ЧЛЕНОВИ НА МАКЕДОНСКАТА АКАДЕМИЈА
НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ

VII

СКОПЈЕ, 1985

ПРИСТАПНИ ПРЕДАВАЊА, ПРИЛОЗИ И БИБЛИОГРАФИЈА НА НОВИТЕ
ЧЛЕНОВИ НА МАКЕДОНСКАТА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ

VII

MACEDONIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

**OPENING ADDRESSES, CONTRIBUTIONS
AND BIBLIOGRAPHY**

**OF THE NEW MEMBERS OF THE MACEDONIAN ACADEMY
OF SCIENCES AND ARTS**

VII

SKOPJE, 1985

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ

**ПРИСТАПНИ ПРЕДАВАЊА, ПРИЛОЗИ
И БИБЛИОГРАФИЈА**

НА НОВИТЕ ЧЛЕНОВИ НА МАКЕДОНСКАТА АКАДЕМИЈА
НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ

VII

СКОПЈЕ, 1985

Уредник: акад. Евгени Димитров

На седницата на Собранието на Македонската академија на науките и уметностите (шесто изборно собрание) одржана на 23 и 24 ноември 1981 година извршен е избор на нови дописни членови на Академијата во работниот состав и на членови на Академијата надвор од нејзиниот работен состав.

Во оваа книга се објавува илустративен прилог од творештвото на Јордан Грабулоски, кој по повод изборот за дописен член на МАНУ во просториите на Академијата приреди изложба на тема „Просторни белези“ (отворена на 28 октомври 1982 година), пристапните предавања на дописниот член д-р Данчо Зографски и д-р Владо Стругар, член на Академијата надвор од работниот состав, одржани на 28 октомври 1982 година, како и пристапното предавање на д-р Борис П. Стојчев, член на Академијата надвор од работниот состав, одржано на 7 октомври 1982 година.

Во книгата исто така се објавуваат библиографиите на новоизбраните дописни членови.

Јордан Грабулоски

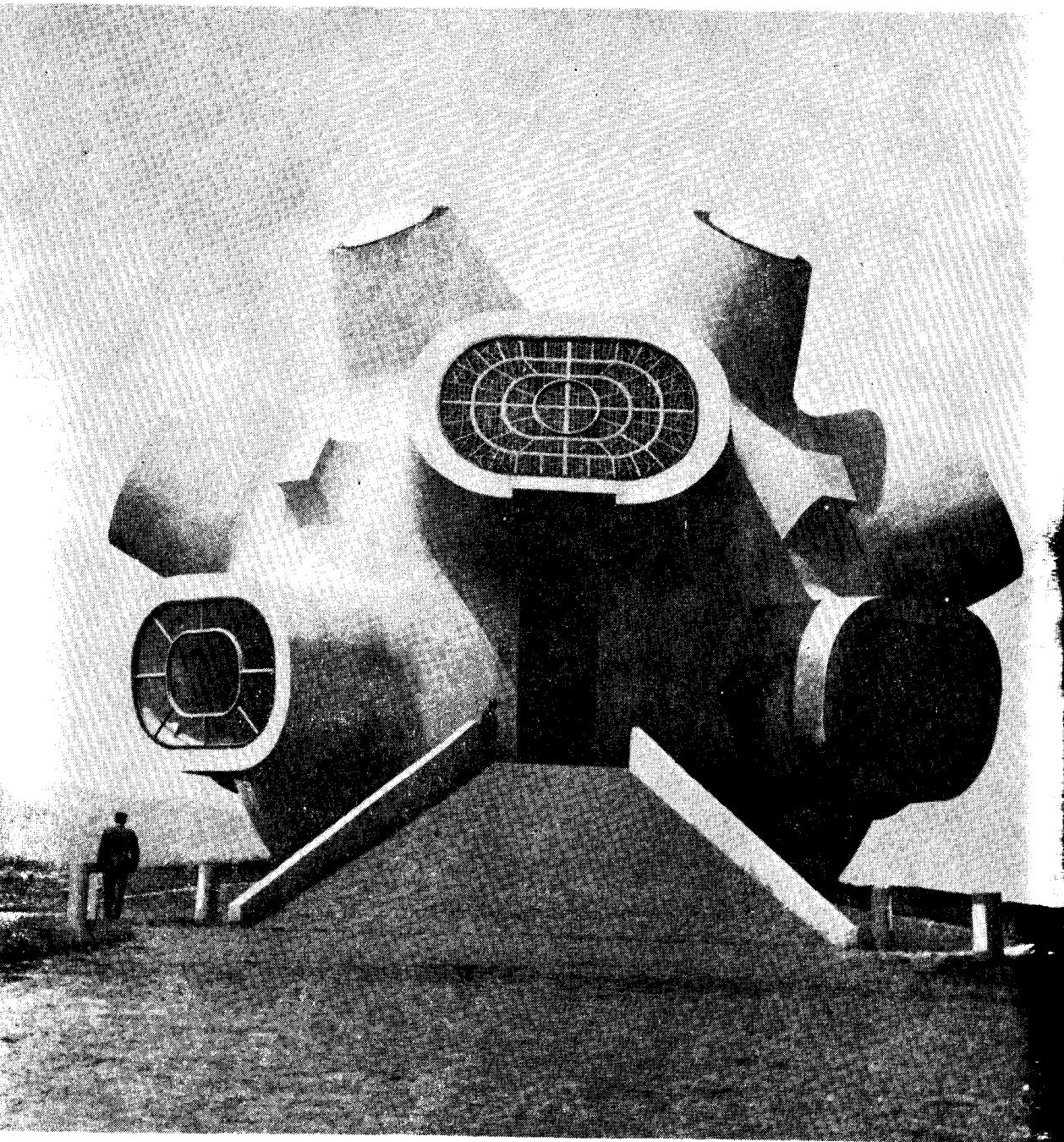
Дописен член ЈОРДАН ГРАБУЛОСКИ

Роден е 1925 година во Прилеп. Завршил Ликовна академија во Белград во 1952 година. Работел како професор по вајарство на Уметничката школа во Скопје и бил директор на Училиштето за применета уметност „2 Август“ — Скопје. Сега се занимава со слободна ликовна дејност.

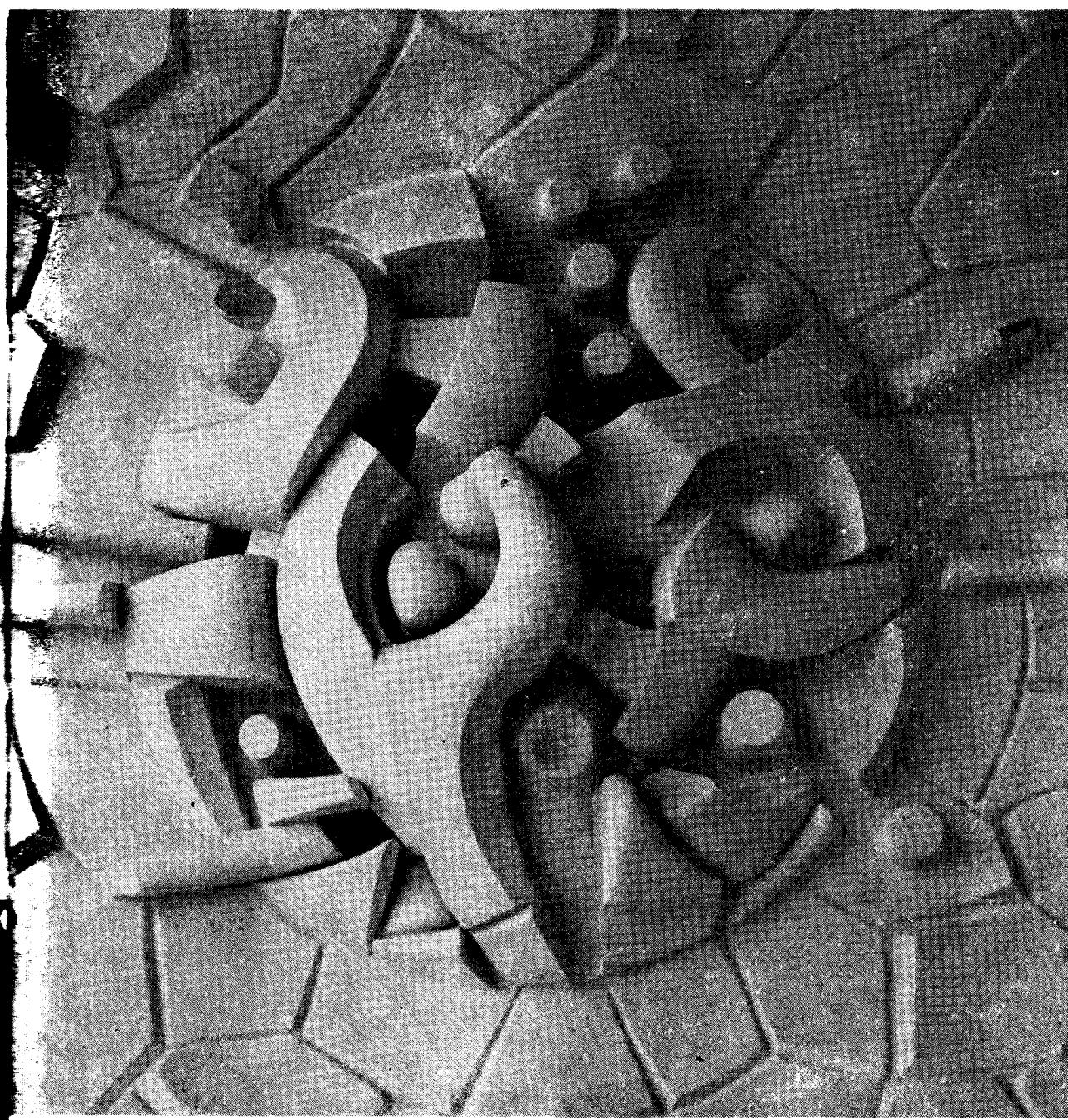
Неговите вајарски реализацији се проткаени со мотиви од социјалната тематика, со тематиката од НОВ и Револуцијата на нашите народи, како и со тематиката од повоената изградба на нова Југославија.

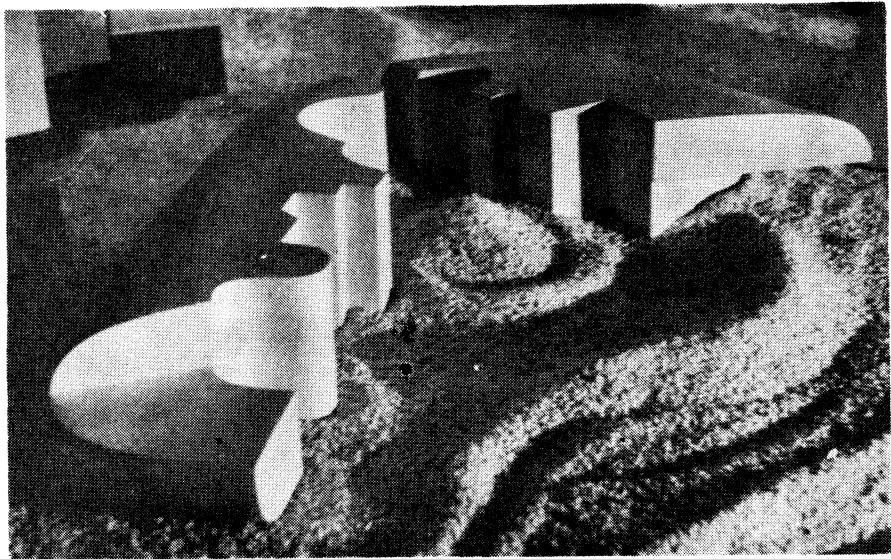
Детаљ од споменикот на Партизанските гробишта во Бутел — Скопје

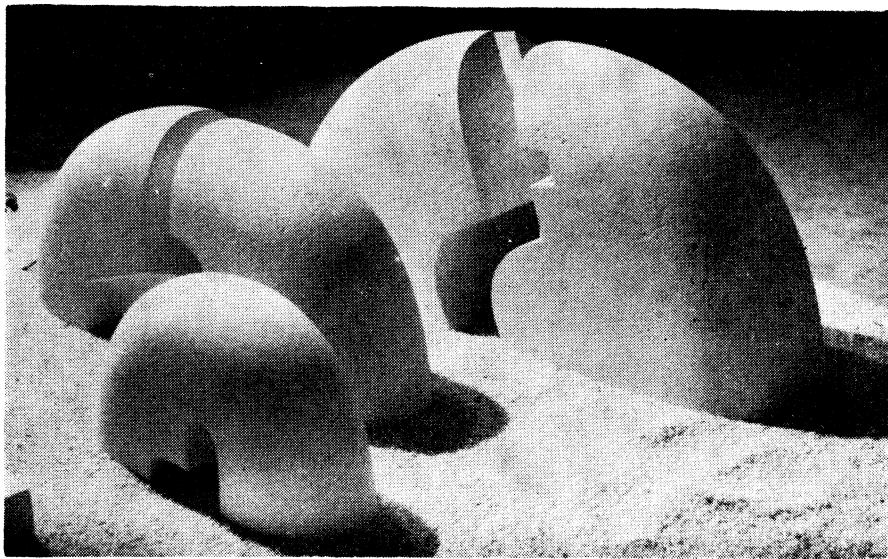
Споменик „Илинден“ во Крушево

Споменик „Илинден“ во Крушево
Релјеф од ентериерот

Разгризена

Пробиви

БИБЛИОГРАФИЈА
на доп. член ЈОРДАН ГРАБУЛОСКИ
Позначајни уметнички творби

Споменик на Н. Карев — Крушево, бронза.

Споменик посветен на првиот штрајк на тутуновите работници — Прилеп, бронза — релјеф.

Споменик на Македонско-косовската brigада — с. Белчишта, Охридско, релјеф, камен.

Споменик на Бабунскиот поход — с. Извор, Титоввелешко, камен.

Меморијален комплекс — Бутел, Скопје, бронза, релјеф.

Релјеф на Спомен-костурницата во Кичево, бронза.

Споменик на слободата — Гевгелија, алуминиум.

Споменик посветен на Народноослободителната борба и Илинденското востание — Крушево, цемент.

Споменик на Преспанското партиско советување — Отешево, бел цемент.

Споменик на стреланите младинци — Ваташа, бел цемент.

Скулптура пред Историскиот музеј — Кале, Скопје, бел цемент.

Торзо — скулптура во Градскиот парк во Скопје, бел цемент.

Изградба — скулптура во Градскиот парк во Скопје, бел цемент.

Скулптура „Девојка со птица“, Музеј „25 мај“, Белград, бронза.

Ротација, Симпозиум за дрво, Прилеп, боено дрво.

Самоник, Симпозиум за мермер, Прилеп, мермер.

Самостојни изложби

- 1961 — *Скулптура во простор, метал.* Народен музеј — Охрид.
1966 — *Самоници, камен.* Уметничка галерија — Скопје.
1970 — *Објекти, боено дрво.* Музеј на современата уметност, Скопје.

Групни изложби

- Учество на изложби под организација на „ДЛУМ“ како и на изложбите:
- 1958 — *Изложба на слики и скулптури на уметници родени во Прилеп.* Народен музеј — Прилеп.
- 1959 — *15 години ликовно творештво во Македонија.* Уметнички павилјон — Скопје.
- 1961 — *НОВ во делата на југословенските ликовни уметници.* Уметничка галерија — Скопје.
- 1961 — *Изложба посветена на 20-годишнината од Народната револуција.* Дом на ЈНА — Прилеп.
- 1962 — *Македонски портрет на XIX и XX век.* Уметничка галерија — Скопје.
- 1964 — *Современа македонска уметност.* Народен музеј — Штип.
- 1964 — *Современа југословенска уметност I.* Народен музеј — Охрид.
- 1966 — *II изложба „НОВ во делата на ликовните уметници на Југославија“.* Галерија на Домот на ЈНА — Белград.
- 1966 — *Есенски салон.* Париз.
- 1966 — *НОВ и Револуцијата во делата на македонските ликовни уметници.* Народен музеј — Титов Велес („Рацинови средби“).
- 1967 — *Современата македонска скулптура.* Уметничка галерија — Скопје.
- 1967 — *Аспекти на цртежот во Македонија.* МСУ — Скопје.
- 1968 — *Наше минато.* Уметничка галерија — Скопје.
- 1969 — *Современата македонска уметност.* Музеј на современата уметност — Белград, Уметничка галерија — Сараево, Модерна галерија — Загреб.
- 1969 — *Современата македонска уметност.* Ферара, Италија.
- 1970 — *IV београдско триенале на југословенската уметност.* Музеј на современата уметност — Белград.
- 1970 — *Современата југословенска скулптура.* Лондон.
- 1971 — *Уметноста на тлото на Југославија од праисторијата до денес.* Париз; Скендерија (Сараево).

- 1972 — Современата македонска уметност. Јаши, Пиатра Неамц — Романија.
- 1973 — Современата југословенска уметност. Ковентри, Англија.
- 1973 — 100 години тутунски комбинат. Изложба на прилепските уметници. Дом на ЈНА — Прилеп.
- 1975 — Современата југословенска уметност. Скендирија, Сараево.
- 1975 — Современата југословенска скулптура. Виена, Австрија.
- 1977 — Современата југословенска уметност. Национална пинакотека — Атина.
- 1979 — Тито и Револуцијата во делата на вајарите на Југославија. Дом на ЈНА, Ниш.
- 1980 — Биенале. Меѓународна изложба „Споменици на Револуцијата“, Венеција.

Данчо Зографски

Дописен член ДАНЧО ЗОГРАФСКИ

Роден е 1920 година во Велес. Студирал во Белград и во Софија. По ослободувањето на Југославија работел како јавен обвинител, бил главен уредник на весникот „Нова Македонија“, а од 1952 година работи како наставник на Економскиот факултет во Скопје, каде е унапредуван во сите универзитетски звања. Во 1982 е избран за директор на Институтот за национална историја во Скопје.

Главната преокупација во неговиот научен опус претставува стопанска историја на Македонија и работничкото и комунистичкото движење во Македонија, како и македонското национално прашање воопшто.

СУШНОСТА И ФУНКЦИЈАТА НА ИСТОРИСКОТО ПОЗНАНИЕ

Историскиот развиток и свеста што се формира под негово влијание и која расте со зголемувањето на познавањата на објективните историски текови и резултати сè до Маркс не биле сфаќани и разбирали како закономерен процес што води кон сестрана еманципација, напредок и усвршување на човечкото општество. Тргнувајќи од антрополошките позиции, творците на научниот социјализам изградиле гледиште дека човекот како општествено и свесно битие ја создава сопствената историја, општествената историја на човештвото. Творештвото на Маркс има епохално значење за постигање на дијалектичко проникнување на теоријата и историјата, кое му овозможило историските феномени да ги открива со помош на теоретските познанија на објективните законитости што ги движат и насочуваат историските текови и да придонесе за претворање на историјата во егзактна општествена наука.

Долго траело времето на конституирање и оформување на историската дисциплина во вистинска наука за да премине од митовите, легендите, религиозните претстави и традициите до највисоките форми, методи и достигања на современата историографија. Епохата на ренесансата била важна пресвртница во интелектуалните напори на човештвото да ја сфати подобро сушноста и смислата на историското движење и преобразување. Меѓу нив посебно значење имале истражувањата со научни методи и претензии на историските извори, било на раскажуваните преданија, писмените сведоштва или на материјалните остатоци (орудијата, објектите, уметничките дела и сл.). А изворите често давале нецелосна слика за настаните и взајемните врски во минатото, која сè повеќе бледнела колку повеќе требала да го долови подалечното минато. Изворите со оглед на нивната природа и непотполност претежно ја идентификувале надворешната видлива страна на настаните и промените, додека мотивите и причините за постапувањето на луѓето останувале да се утврдуваат и да ја дополнуваат сликата на објективната историска стварност во човечкото познание и свест. Бидејќи човекот, неговото битие и сми-

слата на постоење се предмет и на историското проучување, пријател и дружник на човекот по патот на самопознанието е историјата.

Сушноста и функцијата на историското познание и воопшто значењето и смислата на историјата се стремеле да ги откријат најумните глави на човештвото. Меѓу постарите автори на разработените филозофски системи за историјата заслужуваат посебно внимание Вико, Хердер и Хегел. Џамбатиста Вико, творец на теоријата за историското кружно движење, го признавал дејството на внатрешните закономерни промени врз општествениот развиток. Историјата ја разгледувал како закономерен процес на развитокот на човечкото општество, велејќи дека секој народ минува низ три главни историски стадиуми кои одговараат на возрастите на човекот — детство, младост и зрелост — и тој откако ќе ја достигне зрелоста преминува во старост, опаѓа и се враќа кон првобитната состојба за да го продолжи истото движење во круг. Јохан Г. Хердер (1774—1803) во своето главно историско-филозофско дело „Идеите кон една филозофија на историјата на човештвото“ содржината и внатрешната логика на историјата ја толкувал како противречен спирален и издиференциран развоен процес на народите, културите и нациите. Земајќи ги предвид националните индивидуалности на народите и културите, Хердер се изјаснувал против секаков историски нормативизам и европоцентризам и го толкувал напредокот на човештвото како противречен однос на историските епохи, народи и култури, респектирајќи ги самостојните достигања на културите на различните народи. Во врска со Монтескиевите концепции за влијанието на географско-климатските посебности и животните прилики и со Хелвециусовата теорија за општествената средина Хердер заклучил дека историскиот начин на гледање и познание треба во најголема мерка да се протега на историјата на народите, културите и нациите. Богатствата на материјалната култура во текот на историјата сè повеќе се зголемуваат во споредба со природните услови на човечката егзистенција, а ширењето на техничките и научните знаења и на социјалните врски укажува решително влијание врз историското движење напред и растечката хуманизација. Историскиот процес го интерпретира Хердер како јасна насока и дејствување за разбранување на сестраните човечки способности. Во Хердеровите погледи за историјата и историското познание се преплетувале идеалистичките појдовни линии со реалистички сфаќања за комплицираните историски појави и за променливиот однос помеѓу економијата, политиката и културата.

Формирањето на познанието за човечкото општество преку историјата, исто така, било во средиштето на филозофските размислувања на Хегел, кој разликувал три начина на разгледување и познание на историјата: изворно, рефлексивно и филозофско. Изворното разгледување на историјата Хегел го сведувал на вештачка дескрипција на историските настани и ситуации со духовно ан-

гажирање на историчарот — авторот кој е присилен да се служи со туѓи описи и извори, па затоа историчарот прилега на архитект што го собира, средува и анализира како целина расфрленниот фактографски материјал со помош на својата духовно-креативна способност.

Рефлексивното разгледување на историјата Хегел го толкувал како разгледување низ призмата на сфаќањето во времето кога таа историја се истражува. При таквото разгледување не се реконструира историјата објективно, туку сообразно со доминантните мислења, вкусови и потреби на современиците, на кои им се претставува минатото како идеализирана состојба и им се даваат морални поуки и укажувања со важност за сегашнината и за иднината.

Хегел го застапувал и образложувал т.н. филозофско разгледување и познание на историјата, според кое општеството постојано се развива, минувајќи низ разни фази и облици. Развитокот не е случаен, туку е резултат на определени причини, поради што историските феномени се условени од дејството на факторите кои влијаат врз развитокот на човештвото. Сè што е создадено во природата и општеството е творба на непрекинливи преобразувања — е постулат на Хегеловата наука за развитокот, на дијалектиката. Секоја општествена форма раѓа своја спротивност (негација), која води кон нова, повисока форма и така спротивставувањето станува сила што го движи историскиот развиток напред.

Од најголемите височини на филозофската мисла со тезите за дијалектиката Хегел се урнал во матниот вител на објективниот идеализам, истакнувајќи ја апсолутната идеја или светскиот дух како пресуден фактор за развитокот, како демиург на сè што постои во материјалниот и духовниот свет. За Хегел историјата е временски простор во кој апсолутната идеја преку разни форми на развитокот на човечкото општество се остварува и доаѓа до својата самосвест. Светската историја — нагласува Хегел — го „претставува развојот на свеста на духот за неговата слобода и остварување, што го произвела таквата свест“, односно дека тоа е „изложување на духот во времето, како што идејата се изложува себе си, како природата во просторот“.

Генијалното открытие и сфаќање на Хегел за историскиот развиток како перманентен процес на создавање, рушење и преобразување низ борби на спротивности требало да се демистифицира и ослободи од идеалистичката лушпа. Маркс се зафатил со задачата да ја детронизира апсолутната идеја и да ги утврди вистинските движечки сили на историскиот развиток. Хегеловото гледиште за развитокот на апсолутната идеја му послужило на Маркс при засновањето на неговото материјалистичко сфаќање на историјата, истакнувајќи ги општествено-економските односи и потреби на човештвото како примарни фактори на историскиот развиток.

Расправајќи за влијанието на материјалистичкото разбирање на историјата за здобивање на правилно историско познание, Ленин ја ставил поентата врз следново:

„Откритието на материјалистичкото разбирање на историјата или поточно доследното продолжување и раширување на материјализмот во областа на општествените појави ги отстрани двата главни недостатока на поранешните историски теории. Прво, тие теории во најдобар случај ги разгледувале идејните мотиви на историската дејност на луѓето без да исследуваат што ги предизвикало овие мотиви, без да ја забележат објективната закономерност во развојот на системот на општествените односи, не гледајќи дека корењето на овие односи се во развојниот степен на материјалното производство; второ, поранешните теории не ги опфаќале токму дејствата на масите од населението, додека историскиот материјализам првпат даде можност да се исследуваат со научно-историска точност општествените услови за животот на масите и промените на овие услови. Домарксовата „социологија“ и историографија во најдобар случај давале еден куп сурови факти, фрагментарно насобрани и описи на одделни страни на историскиот процес“.

За тоа дека социологијата и историографијата не биле во состојба научно да го разјаснат историскиот развиток и историското поимање доволно е да се укаже на бессилието на методите и концепциите на Огист Конт, основател на позитивизмот и социологијата. Изградувајќи го својот систем врз картезијанскиот рационализам, француските енциклопедисти и Сен-Симоновиот утопизам и индустрисализам, Конт во настојувањето да го следи научниот прогрес и знаење дошол до сфаќањето за развитокот на човештвото, историјата и историското перцепирање како развиток на начинот на мислењето, при што разликувал три начина на мислење (теолошко, метафизичко и позитивно). Тоа свое сфаќање Конт го сметал за епохално откритие на „голем основен закон... кој може да биде цврсто заснован било на рационални докази... било на историски проверувања кои произлегуваат од внимателното исследување на минатото“. Споменатите три начина на мислење наедно се и три вида на перцепирање на историската стварност, а нив според Контовата конструкција им одговараат три соодветни стадиуми на општествениот развиток: авторитативен, преоден и научно-индустриски. Поради прифаќањето на можноста да се надминнува јазот помеѓу мистиката и наука, Контовото учење за општеството, историјата и познанието се заглибило во типичен идеализам и агностицизам, особено со тврдењето дека е „апсолутно недостижно и бесмислено“ исследувањето на „причините било примарни или финални“. Ова несомнено ја докажува погрешноста на мислењата дека материјалистичкото сфаќање на историјата е супсумирано во Контовата позитивистичка филозофија и социологија или дека божем научниот историски материјализам може да се слее со општата теорија на еволуцијата.

Недостатоците на историографијата пред Маркс покажале дека во историските и во општествените проучувања е неопходно тешиштето да се фрла врз самото материјално производство како основа за правилно разбирање на економскиот и социјалниот развиток на човечката историја, кои не можат да бидат разбрани ако не се разгледуваат низ призмата на взаемните односи, меѓусебната зависност и дијалектичкото единство на производствените сили и производствените односи. „Според материјалистичкото разбирање — како што вели Ф. Енгелс — решителен фактор во историјата е, во крајна линија, продукцијата и репродукцијата на непосредниот живот“, чија прва страна е „производството на средства за живот, на предмети за исхрана, за облекување, на живеалиштата и на за тоа потребните орудии“.

За научно објаснување на местото и улогата на настаниите и личностите во историскиот континуитет, за успешна реконструкција на историските процеси и за правилно согледување на објективните закони и нивното манифестирање и акомодирање и, со други зборови, за најцелесообразно разрешување на основните гносеолошки проблеми на историската наука, е неопходна активистичка теорија и интерпретација на историските факти и процеси и творечка примена на материјалистичката дијалектика.

Анри Бер, во своето познато дело „Синтеза на историјата“, инсистира проучувањето на минатото да завршува со ерудитска синтеза „не од главата, туку од фактите со помош на главата“, со истовремена објективна идентификација и реконструкција на минатото.

Макар што дијалектиката нема маѓосничка формула што дава клуч за готови решенија, нејзината примена помага во комплексот на појавните облици да се откриваат сушноста, законите и движечките сили на општествениот развиток и наедно заштитува од метафизички апсолутизирања за неменливоста, за вечноста на општествено-историските феномени и за универзалното дејство на законите за сите епохи и делови на светот. А „закони кои ја занемаруваат структуралната разлика меѓу историските епохи, кои се базирани на сличност меѓу појавите не само што се бесполезни во историските истражувања туку и ја деформираат слиската на минатото“ (Ј. Тополски).

Новата дисциплина историологијата, со комбинирање и ползување на методи, принципи и резултати на различни општествени науки, придонела за разјаснување на создавањето, карактерот, дострелот и смислата на историското познание.

Издржаното историско познание, втемелено во достигањата и обопштувањата на науката, претставува моќно оружје за отфрлање на антинаучните, идеалистичките погледи врз историјата што ги застапуваат претставниците на граѓанска историографија, а кои, поради нивната ограниченошт што им ја поставила припадноста на владејачката класа или самото време во кое живеат, со степенот на постојните научни знаења, не се во состојба ис-

торијата објективно научно да ја разберат и толкуваат. Историскиот материјализам, станувајќи поглед на свет на класа која се бори за премавнување на секаква класна поделба и владеење, a priori е противник на прагматистичкото ползување и толкување на историјата за докажување дека божем постојат „вечни вистини“ и „неменливи состојби“ во општеството. Тој, како што дефинира Герѓ Лукач, „за разлика од историскиот метод на буржоазијата, истовремено нас нè оспособува и сегашноста да ја разгледуваме од историски агол на гледање, значи научно, во неа да ги уочиме не само појавите на површината туку и оние по-длабоки историски движечки сили“.

На материјалистичкото разбирање на историјата му удрила печат околноста што неговата афирмација се постигала, од една страна, низ критичка негација на еднострани хиперболизирања на одделни моменти и страни на историскиот процес и, од друга страна, со задлабочена анализа, толкување и разграничување на местото и придонесот на масите, идеите и личностите во историјата. Особено резултатни биле во тој поглед аргументираните пресметувања со протагонистите на погрешните стојалишта за пресудното значење на големите луѓе, водачите, хероите во историјата. Томас Карлајл, во предимензионираната гlorификација на големите луѓе отишол најдалеку, заклучувајќи дека сета историја на човештвото се состои во животите и делата на тие луѓе, што провидението ги испраќа и ги одредува да управуваат со светот и да го водат човештвото. „Тие големи луѓе — пишува Карлајл — беа луѓе-водачи, тие ги изградуваа луѓето, беа нивни заштитници, и во широка смисла на зборот, творци на сето она што општата маса на луѓе тежнеела да направи или да постигне; сите работи што ги гледаме завршени на светов се всушност краен материјален резултат, практично остварување и овоплотување на мислите што светеле кај големите луѓе, испратени на светов, душата на светската историја, па може со право да се тврди дека тоа е историја на тие луѓе“.

Таквите разбирања биле доведени до апсурд во агресивната ултрашовинистичка и расистичка теорија на германскиот нацизам за водачот-натчовек (*Übermensch*), за супериорноста на нордиската раса итн. Хитлер параноично извикувал: „Ние сме од судбината предодредени да ја правиме историјата во највисока смисла на зборот. Тоа што на милиони луѓе им е скратено, нам ни го дало провидението. На нашето дело ќе се сеќаваат најдалечните идни поколенија“. Од сето тоа останало точно само тоа дека навистина идните поколенија со најголем ужас и гроза ќе се сеќаваат на крвавото „дело“ на хитлеровскиот режим: масовните убиства и бестијалните мачења во концентрационите логори и крајната деградација на човековото достоинство и културните вредности.

Историскиот материјализам со одредувањето на вистинското место на големите луѓе, на историските личности, во развитокот

на човештвото ги отстранува ширените заблуди и изопачувања во свеста на лубето. Г. Плеханов објаснувал дека можноста и степенот на влијанието на истакнатата личност зависи од „организацијата“ на општеството, од односот на неговите сили и дека „карактерот на личноста станува фактор во општествениот развиток само таму, само тогаш и само дотолку, каде, кога и доколку тоа му го дозволуваат општествените односи“.

Сложениот сплет на услови, односи и компоненти ја создава и издига историската личност и го создава нејзиниот авторитет, поради што очигледно е погрешна тезата на Емил Диркем дека „мислењето, кое, на прво место, е општествена работа, е извор на авторитетот“, односно дека авторитетот е производ на мислењето, па затоа авторитетот, експозицијата на историската личност, треба да се сфаќа како плод на мислењето.

Додека граѓанската историографија е подложна да ги глорифицира историските личности, водачите, одделните историчари-марксисти во прекумерното потенцирање на економскиот фактор, и покрај признавањето на дејството на повратното влијание од надградбата врз базата, при реконструкцијата на минатото не ги земаат доволно предвид овие компоненти. Затоа, на пример, советскиот историчар и автор на монографијата „Економски материјализам“ и на повеќе други дела Н. М. Покровски и неговите следбеници биле квалификувани како приврзаници на економскиот детерминизам со сфаќања за т.н. „елементарна самодвижечка природа на историските настани“ што ги деградираат личностите во манекени на економиката. Пример на такво запаѓање во економски детерминизам или вулгарен механички економизам претставува делото на Е. Селигмен „Економската интерпретација на историјата“.

Наспроти ваквите единствени гледишта, проникнува и сè повеќе сешири влијанието на научниот историски материјализам во современата социолошка историографија и во француската школа на „аналистите“ (Марк Блок, Лисјен Февр и др.) која настојува да ја реформира и поттикне историската наука. Во таа насока мошне резултатни се постигањата и на полскиот историчар Јиржи Тополски, автор на капиталното дело „Методологија на историјата“ (1973).

Стремежот да се постигне холистичко познание на историјата, да се опфати и објасни светско-историскиот разиток на човештвото како целосен процес, ја карактеризира современата историска наука. Мошне амбициозни се намерите и постигањата во тој поглед на две крупни имиња во светската историска наука — на советскиот академик Николај Конрад и на британскиот историчар и филозоф Арнолд Тојнби. Во обемното синтетичко дело на Конрад „Западот и Истокот“ светскиот историски процес е разгледуван како движење и развивање на големи оформени целини, кои се одликуваат по своите општествено-економски и етничко-национални елементи. Класификацијата на тие целини се сведува на општествените системи на кои во денешно

време би им одговарале капиталистичкиот систем, социјалистичкиот систем и т.н. „трет свет“. Конрад ги врзува и идентификува заокружените целини со општествените системи, истакнувајќи дека културата, надградбата на тие целини е дел на нивната содржина, но и мост помеѓу целините, системите.

Во барањето и откривањето сушноста на историското познание Арнолд Тојнби се надоврзal на теориите за културните циклуси и на Шпенглеровата шема за светската историја како редослед на култури. Во познатото дело на Освалд Шпенглер „Пропаст на Западот“ се наброени повеќе култури во светската историја (египетската, индиската, вавилонската, кинеската, античката, западноевропската и Маја-културата) со неизбежна судбина да пропаднат. Посебна варијанта и интонација во Шпенглеровата конструкција добил расниот момент изразен во неговото тврдење дека во историјата на XX век „со обоеените револуции на Азија и Африка, покрај класната борба, како иден главен мотив настапува расната борба“.

Исто така и Арнолд Тојнби заклучува дека културите, а не државите и народите, се носители на историскиот процес. Во својата монументална дванаесеттомна студија „Иследување на историјата“ (1944—1961) и делото „Промени и традиции“ (1966) Тојнби ја расчленува светската историја во дваесет и една потполно развиена цивилизација и во толку посебни заокружени целини — монади во циклично движење, толкувајќи ја историјата како циклично пулсирање на цивилизациите. При определувањето на ваквата квалификација Тојнби се раководел со два основни критериуми: примарен критериум му било „потеклото на религијата во општеството“ и секундарен „првобитниот обем на географската област на општеството“. Обидот на Тојнби да ја објасни историјата со истовремено ползување на аксиомите и постулатите на теологијата, филозофијата и науката не можел да ги има саканите резултати, бидејќи се потпира врз непомирливи спротивности — теологијата и науката. Иако изградил целосен систем и сопствен заокружен поглед на историјата, за што ползувал огромно богатство на факти и идеи, од кои некои придонеле за проширување на научните методи и познанија, Тојнбиевиот систем, не водејќи сметка за општествените односи и движења, не кондензира научно-историско познание и ја губи почвата под нозете поради својата теолошка намена да ја зацврстува верата во бога и божјото управување со човештвото и космосот.

На сличен начин и други буржоаски учени се стремат ирационално, мистично да ги интерпретираат историските процеси и општествените појави, наспроти огромниот научен прогрес кој го поткопува и отфрла агностицизмот. Така Питирам Сорокин формулирал погрешен заклучок дека „човечкиот дух не може ни да ја разбере ни да ја определи“ почвата на историјата како димензија на реалноста.

Токму поради тоа што временски димензии на човечкото битие се минатото, сегашнината и иднината, научно-историското

познание се формира со отфрлање на заблудата за невозможноста да се сознае историската стварност, односно со проникнување и откривање на минатото и на универзалните и посебните моменти и карактеристики на историското движење. Во врска со последното УНЕСКО-вата многутомна „Историја на човештвото“ вака ја дефинира смислата и задачата на историјата: „Освен разликите во поглед на расата, климата, економската структура и системите на идеите, историјата го прикажува основниот идентитет на човечките заедници, го овозможува согледувањето, во многу случаи, на длабоките аналогии меѓу преобразувањата на които заедници биле подложни од палеолитот до нашево време“.

Историјата давајќи знаења за минатото создава историска свест, која се споредува со помнењето што ѝ е неопходно на секоја индивидуа за да биде способна да го ползува и применува своето искуство и да ги запази сопствените суштински белези, поради што историското познание и историската свест имаат значење за запазување и развивање на кохерентноста на секоја човечка заедница. Збогатувањето на историското познание служи за позитивно менување и дограмдување на историската свест, со што историското познание придонесува за формирање самосвест и на современите генерации.

Историската свест, што е плод на објективно научно сознавање на историските процеси, најмалку крие во себе опасност да биде мистифицирана и злоупотребувана и да служи за разни манипулации или да сее предрасуди и заблуди. Кога се знае дека вкоренетите заблуди, навики, чувства и остатоците на минатото жилаво се одржуваат во свеста на лубето, т.е. дека „традициите на сите мртви поколенија се надвиснуваат, како кошмар, над умовите на живите“ (К. Маркс), лесно се разбира колку е штетно влијанието на искривената свест врз општествено-националниот живот и целокупната практична дејност на лубето.

Вистинската историска наука, со своите методи и резултати, со формираното историско познание, влијае врз еманципацијата на општеството низ процесот во кој и самата се еманципира од ограничноста на својата епоха и од ограничноста на своето сознавање. Научното историско познание и свест ја имаат уште и таа важна функција да помагаат за покомплексно запознавање на сегашнината, да влијаат за нејзиното менување и да го израмнуваат и насочуваат идниот развиток, бидејќи во секое минато се наоѓа никулец на иднината, како што и секоја иднина го содржи во себе минатото. Со оглед на тоа сосем јасна е потребата, на која се инсистира во постхумното дело на Марк Блок „Одбрана на историјата и занаетот на историчарот“, историјата „да го соедини проучувањето на мртвите со проучувањето на живите“. Во уште покатегоричен вид, тоа го застапува и К. Кауцки, во својот труд „Материјалистичкото разбирање на историјата“ потенцирајќи дека историското познание треба да ѝ служи на се-

гашнината и во таа смисла „мртвите да им помагаат на живите“. Историското познание ќе ја загуби својата голема општествена важност и улога ако остане лапурлартистичка самоцел и ако од историските искуства не се извлекуваат поуки. Сицилијанецот Диодор во својата историја на античкиот свет вели дека е добро кога можат дури и заблудите на другите да послужат за сопствена поука како предупредување. Но, исто така, не треба да се заборави она што Хегел во својата „Филозофија на историјата“ го нагласувал, имено, дека при ползувањето на искуствата од историјата треба да се води сметка за тоа дека секое време има свои посебни околности и дека во метежот на светските настани не помага некое општо основно правило ниту механичко припомнување и повикување на слични примери и ситуации во минатото.

Сушноста и функцијата на историското познание сепак најрслјефно се покажуваат во ретроспекциите и во прогнозите на историскиот развиток. „Сондите“ во минатото и историските реконструкции го олеснуваат разбирањето на совремните текови и појави и научното предвидување на иднината. Добар пример за тоа се податоците за размножувањето и исхраната на населението коишто со еден дел се однесуваат на минатото, а со другиот дел на сегашнината и иднината. Според пресметувањата и наодите на историчари, демографи и експерти на ООН во почетокот на нашево броенje на годините вкупното население на земјава изнесувало околу 256 милиони луѓе, во 1500 година ја достигнало бројката од околу 427 милиони, околу 1900 година се зголемило приближно на 600 милиони, за 1950 година била прогнозирана цифрата од 4.330 милиони, а до крајот на нашиов век се предвидува сето население на земјата да премине над 6 милијарди луѓе. Поради тоа што размножувањето на човештвото не може да се запре, сега една половина од човештвото е недохрането, а една третина од човештвото буквално гладува, а прехранбените производи од органско потекло во недалечна иднина ќе бидат недоволни да обезбедат нормална биолошка егзистенција на човештвото, та овие и други слични проблеми надвиснуваат со најголема тежина и сериозност и не можат да останат на периферијата на историското проучување и познание.

Во светлината на кажаново се потврдува важноста на научното историско познание, кое овозможува правилно соочување со современиот свет и проекции на идниот развиток и кое со свесната човечка дејност станува фактор на општествено-историскиот развиток. Меѓутоа, не смее да се загуби од предвид дека луѓето, како творци на сопствената историја, дејствуваат во затечени, наследени услови. Луѓето колку подобро ги сознаваат тие услови (за што придонесува историската наука и историското познание) толку поуспешно ги менуваат и совладуваат постојните услови, нужности и ограничувања.

ПОЛЗУВАНА И КОНСУЛТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Antologija filozofskih tekstova s pregledom povijesti filozofije. Zagreb 1954.

Atkinson, R. F., *Knowledge and Explanation in History. An Introduction to the Philosophy of History.* London 1954.

Баранес, Егнер Хари, *Увод у историју социологије,* т. 1—2. Београд 1982.

Beer, Henry, *La synthèse en histoire — son apport avec la synthèse générale.* Paris 1903.

Bloch, Marc, *Obrana istorije ili zanat istoričara,* Treći program Radio Beograda. Proleće 1970.

Buharin, Nikolaj J., *Teorija historijskog materijalizma.* Popularni udžbenik marksističke sociologije. Zagreb 1980.

Vranicki, Predrag, *Historija marksizma,* knj. I—II, Zagreb 1971.

Vranicki, Predrag, *Čovjek i historija.* Sarajevo 1966.

Gardiner, Patrick, *Theories of History.* London 1974.

Giambattista, Vico, *Načela nove znanosti o zajedničkoj prirodi nacija.* Zagreb 1982.

Grafenauer, Bogo, *Struktura in tehnika zgodovinske vede.* Ljubljana 1960.

Gramsci, Antonio, *Historijski materijalizam i filozofija Benedetta Crocea.* Zagreb 1958.

Gross, Mirjana, *Historijska znanost. Razvoj, oblik, smjerovi.* Zagreb 1978.

Deborin, Adam M., *Kontraversen über dialektischen Materialismus.* Frankfurt 1969.

Дилтаж, Вилхелм, *Изградња историјског света у духовним наукама.* Београд 1982.

Durdjev, Branislav, *Stupnjevi razvitka istoriografije u istorijsku nauku.* Radovi XX. Naučno društvo SR BiH. Odeljenje istorijsko-filozofskih nauka. Knj. 7. Sarajevo 1963.

Đurović, Smiljana, *Marksistička istoriografska škola Pokrovskog.* Beograd 1977.

Einführung in das Studium der Geschichte. Herausgeberkollektiv. Berlin 1979.

Енгелс, Фридрих, *Предговор првом издању Порекла породице, приватне својине и државе.* Београд, 1950.

Енгелс, Фридрих, *Лудвиг Фојербах и крај класичне немачке филозофије.* Београд 1950.

Енгелс, Фридрих, *Развитак социјализма од утопије до науке.* Београд 1950.

Engels, Fridrih, *Dialektika prirode.* Zagreb, 1950.

Engels, Fridrih, *Anti-Dühring.* Zagreb, s. a.

- Iggers, Georg I., *Deutsche Geschichtswissenschaft*. München 1971.
- Callingwood, R. G., *The Idea of History*. Oxford 1951.
- Карлайл, Томас, *О херојима, хероизму и обожавању хероја у историји*. Београд 1903.
- Carlo, Antonie, *L'istorisme*. Genéve 1963.
- Кауцки, Карл, *Материјалистичко схваташте историје*. Београд 1937.
- Cohen, G. A., *Karl Marx's Theory of History. A Defence*. Oxford 1978.
- Kont, Ogist, *Dva uvodna predavanja*. Beograd 1962.
- Корак, Вељко, *Марксово схваташте човека, историје и друштва*. Београд 1976.
- Korš, Karl, *Materijalističko shvatanje istorije*. Beograd 1975.
- Kostrenčić, Marko, *Zadaci naše historiografije*. Zbornik Histroiskog instituta JAZU, vol. 3. Zagreb 1960.
- Kuczynski, Jürgen, *Wissenschaft Heute und Morgen*. Köln 1973.
- Labriola, Antonie, *O istorijskom materijalizmu*. Beograd 1958.
- Ленин, Владимир И.; Маркс, Карл, *Сочинения*, том 3, Москва 1955.
- Lenjin, V. I., *Materijalizam i empirioklasicizam*. Beograd 1948.
- Lenjin, Vladimir Ilič, *Filozofske sveske*. Beograd 1976.
- L'histoire et ses méthodes*. Paris 1961.
- Lucacs, Georg, *Povijest i klasna svijest*. Studija o marksističkoj dialektici. Zagreb 1970.
- Маркс, Карл, *Манифест комунистичке партије*. Београд 1948.
- Маркс, К., *Осамнаести бример Луја Бонапарте*. Београд 1949.
- Маркс, Карл, *Беда филозофије*. Београд, 1946.
- Marx, Karl; Engels, Fridrich, *Nemačka ideologija*. Beograd 1964.
- Плеханов, Георги, *К питању о уз洛и личности у историји*. Београд 1950.
- Плеханов, Георги, *Прилог питању о развитку монистичког погледа на историју*. Београд 1966.
- Probleme der Geschichtswissenschaftlichen Erkenntnis*. Akademie-Verlag, Berlin 1977.
- Rosseman, K., *Deutsche Geschichtsphilosophie von Lessing bis Jaspers*. Frankfurt 1959.
- Seligmen, E., *The Economic Interpretation of History*. New York 1951.
- Spranger, E., *Die Kulturzyklentheorie und das Problem des Kulturverfalls*. Berlin 1926.
- Стеванов, Никола К., *Въпроси на методологията на историческа наука*. София, 1962.

- Теорије о друштву, књ. II. Београд 1969.
- Тојнби, Арнолд, Истраживање историје, књ. I—II. Београд 1970.
- Топалски, Јерзи, Методологија историји. Варшава 1973.
- Fourastié, J., Le grand éspoir du 20e siècle. Парис 1949.
- Haddock, Bruce A., An Introduction to Historical Thought. Suffolk 1980.
- Хегел, Ђорђ Ф. В., Филозофија повијести. Загреб 1951.
- Гердер, Иоган, Идеи к философии историји човечества. Москва 1977.
- Hick, John, A Theory of Economic History. Оксфорд 1969.
- Historija čovječanstva. Kulturni i naučni razvoj, sv. I. Zagreb 1966.
- Шафиков, А., Објективнији карактер законов историји. Москва 1959.
- Schow, William H., Marx's Theory of History. London 1878.
- Шпенглер, Освальд, Пропаст Запада. Нацрти за морфологију историје света, књ. I—II. Београд 1936—1937.
- Schumpeter, Joseph A., Epochen der Dogmen und Methodengeschichte. Виена 1914.

Dančo ZOGRAFSKI

L'ESSENCE ET LA FONCTION DE LA CONNAISSANCE HISTORIQUE

Résumé

Dans le début du présent travail l'auteur relève que depuis toujours les plus grands cerveaux de l'humanité s'efforçaient à découvrir l'essence et la fonction de la connaissance historique et le sens de l'histoire, en général. Parmi les auteurs qui ont élaboré des systèmes philosophiques concernant l'histoire ont une place à part Giambattista Vico, Johann Herder et Hegel. Le développement historique ainsi que la conscience qui se formait sous son influence et qui grandissait parallèlement avec l'augmentation de la connaissance des courants objectifs de l'histoire, avant Marx, n'étaient pas conçus comme des processus qui auraient mené vers l'émancipation multilatérale, vers le progrès et le perfectionnement de la société humaine.

La sociologie et l'historiographie bourgeois se sont révélées incapables d'éclairer le développement et la connaissance historique. La preuve en est le manque d'effet des méthodes et des conceptions d'Auguste Comte, fondateur du positivisme et de la sociologie. Fondant son système sur l'utopie de Saint-Simon, le rationalisme cartésien et sur les encyclopédistes français, Auguste Comte s'enlisa dans l'idéalisme et l'agnosticisme. En dépit de l'énorme progrès scientifique qui rejette l'agnosticisme, l'irrationnel et le mystique sont à la base de l'interprétation des processus historiques et des phénomènes sociaux chez d'autres savants bourgeois également. Ainsi P. Sorokin arrive à une fausse conclusion que „l'esprit humain ne peut ni comprendre ni déterminer“ le terrain de l'histoire en tant que dimension de la réalité.

Les études et l'œuvre de Karl Marx ont une importance toute particulière pour l'approche dialectique dans le domaine de la théorie et de

l'histoire. Elles ont permis, grâce à la connaissance des lois objectifs, qui font avancer le cours de l'histoire, d'éclairer les phénomènes historiques. Le point de vue des fondateurs du socialisme scientifique est que l'homme, en tant qu'être social et conscient crée son propre histoire, l'histoire de l'humanité. La conception marxiste et matérialiste de l'histoire porte l'empreinte du temps où son affirmation se faisait à travers la négation critiques des hyperboles unilatérales à certains moments du processus historique mais aussi celle des masses, des idées et des personnages de l'histoire.

Cela va sans dire que pour une interprétation scientifique du lieu, du rôle des événements et des personnages dans la continuité historique, pour une reconstruction réussie des processus historiques et pour une juste connaissance des lois objectives, c'est-à-dire, pour une meilleure solution des problèmes fondamentaux de gnoséologie concernant la science historique, il est indispensable à appliquer la dialectique matérialiste.

L'influence du matérialisme historique et scientifique se répand de plus en plus dans l'historiographie sociologique contemporaine et chez les "analystes" français. Aussi, la nouvelle science historique se caractérise-t-elle par la tendance à expliquer le développement de l'humanité comme un processus intégral. La conception que l'histoire fournit des connaissances sur le passé contribue à la création de la conscience historique laquelle, pour sa part, déteint sur le développement de la cohérence de toute communauté humaine. L'enrichissement de la connaissance historique sert au changement positif de la conscience historique. La connaissance historique et scientifique a la fonction de nous aider à mieux connaître le présent et le passé et de tracer le développement futur car c'est dans le passé qu'on trouve le germe du futur, de même que le futur contient en soi le passé.

La connaissance historique et scientifique, par l'activité consciente humaine, devient un facteur important pour le développement socio-historique. Les hommes en tant que créateurs de leur propre histoire actionnent dans des conditions héritées. Plus ils connaissent ces conditions, grâce à la science historique, mieux ils pourront les changer.

БИБЛИОГРАФИЈА

НА ДОП. ЧЛЕН ДАНЧО ЗОГРАФСКИ

A. Монографии

1. Крушевска република, Скопје, 1948, 35 стр.
2. За работничкото движење во Македонија до Балканската војна, Скопје, 1950, 332 стр.
3. О радничком покрету у Македонији до Балканског рата, Београд, 1951, 354 стр.
4. Егејска Македонија во нашата национална историја, Скопје, 1951, 84 стр.
5. Македонскиот таен револуционерен комитет и „Отм'штение“, Скопје, 1954, 89 стр.
6. Југословенските социјалисти за македонското прашање, Скопје, 1962, 169 стр.
7. Развитокот на капиталистичките елементи во Македонија за време на турското владеење, Скопје, 1967, 568 стр.
8. Историја на македонскиот народ, Скопје, 1969, кн. II, стр. 290—293, 335—344, и кн. III, стр. 7—129 и 137—144.
9. Траги на минатото, Скопје, 1970, стр. 23—106.
10. Развитокот на капиталистичките елементи во Македонија за време на турското владеење, Скопје, 1980, 440 стр.

B. Збирки на документи

1. Извештаи од 1903—1904 година на австриските претставници во Македонија, Скопје, 1955, стр. 342.
2. Австриски документи за историјата на македонскиот народ 1905—1906 година, т. I, Скопје, 1976, стр. 226.
3. Извештаи на британските конзули од Битола од шеесеттите години на XIX век; Гласник ИНИ, Скопје, 1976, бр. 1, стр. 211—251.

4. Битолската и Скопската област во британски документи од 1860 година, Годишник на Економскиот факултет за 1976 година, Скопје, 1977, стр. 23—59.
5. Австриски документи за историјата на македонскиот народ 1907—1908, т. II, Скопје, 1981, стр. 274.

B. Студии и статии

1. По повод некои исказувања на класиците на марксизмот-ленинизмот за Источното прашање, „Современост“, Скопје, 1952, бр. 4, стр. 46—71.
2. Преодни форми на мануфактурата во Македонија, „Преглед“, Скопје, 1953, бр. 2, стр. 59—73.
3. Неколико документата о приликама и догађајима у Македонији 1903. године, „Архивист“, Београд, 1953., бр. 1—2, стр. 5—18.
4. Првите македонски социјалистички весници за Париската комуна, „Современост“, Скопје, 1953, бр. 1—2, стр. 5—81.
5. Македонските социјалисти и националното движење во предилinden-скиот период, „Современост“, Скопје, 1953, бр. 6, стр. 59—85.
6. Трговското училиште во Велес од 1857 година, „Разгледи“, Скопје, 1954, год. I, бр. 5, стр. 4—5.
7. Рачин како партички работник-агитатор и издавач на „Искра“, „Современост“, Скопје, 1954, бр. 9, стр. 69—92.
8. Димитрије Туцовић о македонском националном питању. Зборник „Српска социјалдемократска партија“, Београд, 1955., стр. 113—123.
9. За трговските врски на Македонија со Австроја во средината на XVIII век, „Преглед“, Скопје, 1955, бр. 6, стр. 45—60.
10. „На оружје“, еден наш хектографиран весник, „Разгледи“. Скопје, 1956, год. III, бр. 2.
11. Развојниот пат и учеството на Македонецот д-р Гаврил Константиновик во Октомвриската револуција, Гласник ИНИ, Скопје, 1957, бр. 2, стр. 17—38.
12. Стопанскиот живот на Велес во XIX и почетокот на XX век, Годишник на Економскиот факултет за 1958, Скопје, 1959, стр. 160—193.
13. В. И. Ленин. За националното и национално-колонијалното прашање (поговор по повод македонското издание на Лениновите трудови за националното и национално-колонијалното прашање), Скопје, 1959, стр. 391—444.
14. Појавата и значењето на брошурана „Македонија на Македонците! Земјата на земјоделците!“ — (поговор), Скопје, 1959, стр. 58—85.
15. Формите и организациите на кредитниот систем во Македонија кон крајот на турското владеење. Годишник на Економскиот факултет, Скопје, 1960, т. VII, стр. 103—135.
16. Прва држава на слободниот македонски народ, „Народна Република Македонија“, Скопје, 1962, стр. 211—228.

17. Васил Главинов — организатор на социјалистичката пропаганда и работничкото движење, „Сто години велешка гимназија“, Титов Велес, 1961, стр. 211—228.
18. Создавањето и развитокот на индустријата во Македонија до Балканската војна, Годишник на Економскиот факултет, Скопје, 1961, т. VIII, стр. 105—152.
19. Создавањето на капиталистичките елементи и форми во Македонија за време на турското владеење, „Трибина“, Скопје, 1962, бр. 1, стр. 76—97.
20. Надворешната трговија на Македонија од средината на XVIII до почетокот на XIX век, Годишник на Економскиот факултет, Скопје, 1962, т. IX, стр. 53—104.
21. Економското значење на започнатата модернизација на сообраќајот во Македонија, Годишник на Економскиот факултет, Скопје, 1963, стр. 53—106.
22. Македонското национално прашање и АСНОМ, Гласник ИНИ, Скопје, 1964, бр. 1, стр. 5—65.
23. Достигањата и проблемите на историската наука во СР Македонија, Гласник ИНИ, Скопје, 1965, бр. 2, стр. 5—46.
24. *Problemi nacionalnog i društvenog razvitka SR Makedonije*, „Naše teme“, Zagreb, 1965, br. 8—9, str. 1353—1362.
25. Прилепскиот панаѓур во минатото, Годишник на Економскиот факултет, Скопје, 1966, стр. 95—133.
26. Подем на историската наука, „20 години образование, наука и култура во СРМ“, Скопје, 1966, стр. 67—72.
27. Крсте Мисирков за националноста на Македонците, Научен собир „Крсте Мисирков“, Скопје, 1966, 11—22.
28. Октомври и ослободителните борби, „Културен живот“, Скопје, 1967, стр. 2—26.
29. Васил Главинов, Библиотека „Светлини на минатото“, Скопје, 1968, стр. 32.
30. Националните и идејните насоки и достигања на Илинден, Библиотека „Светлини на минатото“, Скопје, 1968, стр. 31.
31. Укинувањето на спаиско-тимарскиот систем и аграрно-производствените измени во Македонија, Годишник на Економскиот факултет, Скопје, 1968, т. XII, стр. 5—74.
32. По повод формирањето на Комунистичката партија на Македонија, „Преглед“, Скопје, 1968, стр. 2—15.
33. Општествено-економските и национално-политичките причини за разгорот на народноослободителното движење во Велес и Велешко 1942 година, „Велес и Велешко во НОВ 1942“, Титов Велес, 1962, стр. 9—21.
34. Процес конституирања македонске нациије. Југословенски историјски часопис, Београд, 1969, бр. 4, стр. 11—23.
35. Големите сили на Балканот во почетокот на XX век, Гласник ИНИ, Скопје, 1970, бр. 2—3, стр. 53—69.
36. Општествено-економската и националната сушност на Илинденското востание, „Илинден 1903“, Скопје, 1970, стр. 29—37.

37. *The principal lines and phases in the constituting of the Macedonian Nation*, La Macédoine et les Macédoniens dans le passé, Skopje, 1970, p. 179—197.
38. *Mazedonien und die Achsenmächte*, Österreichische Osthefte, 12/3, Wien, 1970, S. 161—167.
39. Значењето на Македонија во надворешната трговија помеѓу Западна и Источна Европа, Акти на Петтиот конгрес за економска историја, Ленинград, 1970, т. VI, стр. 215—224.
40. Белезите и облиците на внатрешната трговија на Македонија во XIX век, Јубилеен годишник на Економскиот факултет, Скопје, 1970, стр. 89—110.
41. Македонија 1941—1943 според некои германски документи, Гласник ИНИ, Скопје, 1971, бр. 3, стр. 51—69.
42. Васил Главинов и македонското социјалистичко и работничко движење, Зборник „Работничкото движење во Македонија до 1929“, Скопје, 1971, стр. 19—38.
43. Специфичностите на општествено-економскиот развиток на Македонија во 19. и 20. век. „Предавања на IV семинар за македонски јазик, литература и култура“, Универзитет „Кирил и Методиј“, Скопје, 1971, стр. 181—198.
44. Гоце Делчев — идеолог и стратег на македонското ослободително движење, „Историја“, Скопје, 1972, бр. 1, стр. 11—24; „Гоце Делчев и македонското национално и револуционерно движење“, МАНУ: ИНИ, Скопје, 1973, стр. 33—46.
45. *Das Aufkommen des Kapitalismus in Makedonien*. Österreichische Osthefte, 14, Wien, 1972, S. 174—180.
46. Македонија и Велешкиот крај пред вооруженото востание 1941 година, „Велес и Велешко во НОВ 1941“, Титов Велес, 1973, стр. 19—35.
47. Рациновиот историски третман на класниот и националниот момент, Зборник на Десеттите Рацинови средби, Титов Велес, 1974, стр. 93—105.
48. Улогата на наставата по историја во формирањето на општествената и националната свест на младите поколенија, „Историја“, Скопје, 1973, бр. 1, стр. 21—26.
49. Искусствата и сознанијата за народностите во СРМ, „Погледи“. Скопје, 1974, бр. 5—6, стр. 174—181.
50. Столанското потчинување на балканските земји од европските капиталисти по последната четвртина на XIX век, Гласник ИНИ, Скопје, 1972, бр. 2, стр. 7—23.
51. Македонија во балканската политика на Третиот Рајх, Гласник ИНИ, Скопје, 1974, бр. 1, стр. 7—24.
52. *Glavne faze, obeležja i dimenziije razvitka industrije u Makedoniji do kraja drugog svetskog rata*. Acta historico-economica Iugoslaviae, Zagreb, 1974., vol. 1, str. 123—139.
53. За некои прашања на историографијата и издавачката дејност во СФРЈ, „Погледи“, Скопје, 1975, бр. 6—7, стр. 113—124.
54. Сличности и разлики во сфаќањата на Светозар Марковиќ и на првите македонски социјалисти, Гласник ИНИ, Скопје, 1975, бр. 3, стр. 59—78.

55. Научниот социјализам и историографијата, Годишник на Економскиот факултет, Скопје, 1975, стр. 27—42.
56. Местото на АСНОМ во државното конституирање на македонскиот народ, „Погледи“, Скопје, 1975, бр. 1—2, стр. 60—94.
57. Странскиот капитал во балканските земји при крајот на XIX век, Годишник на Економскиот факултет, Скопје, 1975, т. XVII, стр. 45—60.
58. Борбата за национална слобода и социјалистички развиток во современиот свет, „Погледи“, Скопје, 1976, бр. 7—8, стр. 213—235.
59. Аргументацијата на К. П. Мисирков за македонската нација, „Крсте Мисирков и национално-културниот развиток на македонскиот народ до ослободувањето“, Скопје, Институт за македонски јазик, 1976, стр. 229—236.
60. Работничкото и комунистичкото движење во првите години на стара Југославија, Гласник ИНИ, Скопје, стр. 229—236.
61. Општествено-економските и политичките услови и причини за вооруженото востание во Прилеп 1941 година, „Прилеп и Прилепско во НОВ 1941“, Скопје, Култура 1976, стр. 65—73.
62. Економске прилике у Македонији и одраз идеја Светозара Марковића на социјалистички покрет у Македонији, „Светозар Марковић и економске науке“, Светозарево, 1976., стр. 45—50.
63. Националните и идејните насоки и достигања на Илинден, „Никола Карев, Време и дело“, Скопје, 1977, стр. 117—138.
64. Економско-социјалната и националната компонента на Ослободителната војна и Револуција во Велес и Велешко од 1943 до 1945 година, „Велес и Велешко во НОВ од 1943 до 15 мај 1945 година“, Титов Велес, 1977, стр. 19—30.
65. Класне борбе синдиката у Македонији до првог светског рата, „Тито, радничка класа и синдикати“, Београд, 1979, стр. 65—73.
66. „Социјалистичка зора“ и работничкото и комунистичкото движење во Македонија, „Погледи“, бр. 8, Скопје, 1979, стр. 31—41.
67. Formiranje Komunističke partije Makedonije i makedonsko nacionalno pitanje. „Opredeljenja“, br. 3—4, Sarajevo, 1980, str. 147—187; „Историја“, вонр. број, Скопје 1980, стр. 73—177.
68. Димитрије Туцовиќ за македонското национално прашање, „Македонска ревија“, т. X, Скопје, 1980, стр. 44—56.
69. Факторите и насоките на стопанскиот разиток на Вардарска Македонија меѓу двете светски војни. Годишник на Економскиот факултет, XXIII, Скопје, 1980, стр. 33—56.
70. Третиот Рајх и македонското прашање во времето на Минхенската криза, „Минхенскиот договор и југословенските и чехословачките народи“, Скопје, ИНИ, 1980, стр. 65—75.
71. Факторите, промените и тенденциите на економскиот разиток на Балканот во XIX век. Годишник на Економскиот факултет во Скопје, 1980.

72. Достигања и карактеристики на македонската историографија. „За поновите проучувања на Југоисточна Европа“, Скопје, ИНИ, 1981, стр. 17—30.
73. Факторите и насоките на стопанскиот развиток на Вардарска Македонија меѓу двете светски војни, Годишник на Економскиот факултет во Скопје, Скопје, 1981, стр. 33—56.
74. Karakteristike ekonomskog stanja, socijalne strukture i nacionalnog ritanja. Acta historico-economica Iugoslaviae, br. 7, Zagreb, 1981, str. 48—65.
75. Европската социјалдемократија и македонското прашање, Погледи, бр. 3, Скопје, 1981, стр. 131—162.
76. Европейские державы и Балканы в начале XX века (1900—1914). XIII Международный конгресс исторических наук, Москва, Наука, 1970, стр. 1—15.
77. Некои германски документи за Македонија 1940—1943. „НОБ и Револуција во Македонија“, Скопје, МАНУ : ИНИ, 1973, стр. 373—392.
78. Искуствата и сознанијата за народностите во СР Македонија. Погледи, 5—6, Скопје, 1974, стр. 174—182.
79. Причините и насоките на превирањата во Македонија за време на Источната криза 1875—1881. „Македонија во Источната криза 1875—1881“, Скопје, МАНУ, 1978, стр. 159—166.
80. Светозар Марковиќ за ослободителната борба на балканските народи. „Историја“, XIV, 1, Скопје, 1978, стр. 43—57; „Светозар Марковић, омладина и марксизам“, Посебан отисак из Научног скупа, књ. XIV, Београд, САНУ, 1982, стр. 69—78.
81. Британските воени мисии во Вардарска Македонија за време на НОБ. „Гласник“, Институт за национална историја, XXVI, 1, Скопје, 1982, стр. 91—109.
82. Glavne faze, obeležja i dimenzije razvitka industrije u Makedoniji do kraja drugog svetskog rata. Acta historico-economica Iugoslaviae, vol. I, Zagreb, 1974, str. 123—141.

Г. Предговори, осврти и рецензии

1. По повод дисертацијата на Д. Точков „Студија за трговијата на крзнени стоки и за куричеството особено во Охрид (Македонија), „Преглед“, Скопје, 1954, бр. 1, стр. 46—59.
2. Залудни фалсификувања на историјата, Гласник на ИНИ, Скопје, 1957, бр. 1, стр. 227—252.
3. Лазар Колишевски, Аспекти на македонското прашање, Гласник на ИНИ, Скопје, 1962, бр. 1—2, стр. 221—238.
4. Преглед на историјата на СКЈ, Гласник на ИНИ, Скопје, 1963, бр. 2, стр. 271—278.
5. Д-р Манол Пандевски, Политичките партии и организации во Македонија (1908—1912), Гласник на ИНИ, Скопје, 1966, бр. 1, стр. 221—224.

6. Предговор кон книгата „Работничкото движење во Велес“ од Н. Кирков, Тетово, 1979, стр. 7—13.
7. Предговор кон книгата „Гемициите“ од Јован Павловски, Тетово, 1980, стр. 7—14.
8. Предговор кон збирката документи „Извештаи од 1903—1904 година на австриските претставници во Македонија“, Скопје, 1955, (стр. 18).
9. Предговор кон збирката документи „Австриски документи за историјата на македонскиот народ 1905—1906“, т. I, Скопје, 1976, (стр. 24).
10. Предговор кон збирката документи „Австриски документи за историјата на македонскиот народ 1907—1908“, т. II, Скопје, 1980, (стр. 22).
11. Предговор кон Четвртиот том на „Одбранни дела на В. И. Ленин“, Скопје, 1967, (стр. 14).

Boris P. Stoicheff

Борис П. СТОЈЧЕВ

Роден е 1924 година во Битола. Во 1931 година заминува во Канада. Во 1947 година завршува студии по инженерска физика на Универзитетот во Торонто, каде во 1950 година докторира. Од 1977 година е редовен професор на Универзитетот во Торонто.

Како научник тој им се посветува на проучувањата во областа на спектроскопијата, молекуларните структури и теоријата на ласерите и нивната примена во физиката.

MAN'S FASCINATION WITH LIGHT

We are creatures of light — life itself was born of light — and sight is our most important link to the world around us. From man's earliest beginnings in the East and the West light has played a vital role in religion and philosophy, in literature and the arts. As Kenneth Clark has written,

“All the greatest exponents of civilization have been obsessed by light”.

In an essay relating light to the history of art and literature entitled “The Myth of Light” (and by myth I mean a symbolic story expressing a hidden truth), Northrop Frye discusses the emergence of three phases of the myth of light. In the first phase, light begins with God, the maker of things visible and invisible. And light which provides visibility is the central symbol of knowledge and understanding. The second phase begins with man and the light within himself, of wisdom and love. In the third phase, light is studied as part of the physical world. As we shall see, this study culminates in the 20th century with the baffling puzzles of Relativity and Space-Time, Wave-Particle Duality, and the Big Bang Creation of an Expanding Universe.

Let us look at these three phases more closely. In the Bible, creation begins with: God said “Let there be light”, and light appeared, before the sun or the existence of any other source of light. Even in pre-Biblical times, light was the deity “Helios”, the sun, the source of life and abundance on Earth. Plato states that man's body is a physical entity, surrounded by his soul of continual brightness, and with light emanating from his soul. The source of light is ultimately the souls of the departed in the Heavens. This is a metaphysical concept in which light is its own source. Plato also introduced the idea of a light-carrying ether, a medium for passage of light which fills all space.

In Medieval times, Dante used Plato's concept of light in his writings on Love. Love exists in that part of the soul formed by light. Light is the source of all beauty, all intellectual activity, and it illuminates everything good.

Dante writes:

"Above the Creator is light and makes Him visible to every creature".

Also in his magnificent poem, The Divine Comedy, the Inferno is dark and underground, and when he begins to ascend Mt. Purgatory it is dawn. When he reaches his Paradiso, it is infused with light continually.

In Shakespeare's works light means sun, life, passion, innocence, all that is strong and good; its absence is foreboding and evil. As Othello is about to kill Desdemona in her sleep and standing over her inert form, he ponders his imminent action, and says

"Yet she must die, else she'll betray more men.

Put out the light, and then put out the light."

and after killing her,

"Methinks it should be now a huge eclipse of sun and moon..."

Any of you who have experienced the swift onset of complete darkness at the time of a total eclipse will appreciate the power of these lines.

With the blind Milton, we complete a circle back to Biblical imagery:

"Hail Holy Light! Offspring of Heaven first born,
Or of the Eternal, coeternal beam."

It was at this time in the 17th century that mathematicians and philosophers began their affair with light. And with the advent of some understanding of light and its properties, writers ceased to believe in light as mystical, magical, and the substance of the soul. So light is used less and less by poets in this manner, until by Milton's time it is merely a convention which he does not literally believe.

The development of the telescope and microscope at this time, in Holland, magnified man's view of the heavens and of the microscopic world. With his improved telescope, Galileo found proof of the Copernican helio-centric universe. But his books were banished, and science found a new home in Holland and England. Reflection and refraction of light were studied by Snell and the philosopher Descartes; the speed of light was measured and found to be finite; and another philosopher, Spinoza, was one of the best lens makers in Europe. Newton concluded that white light was composed of a spectrum of independent colours, and that light was a stream of particles. Others like Hooke and Huyghens pursued the wave theory or undulations of the ether. And so began the controversy of whether light was a wave or a particle, which lasted almost 3 centuries. However, for the time being, the great weight of Newton's opinion overpowered the advocates of the wave concept.

At this time too, as the poet lost interest in light, the painter picked up his palette. Perhaps it is not too surprising that at this time and place, Rembrandt's figures in muted tones show faces aglow with the inner light of man. And in Vermeer's works,

full of his passion for light, sunshine streams through a window to highlight a simple scene. These expressions are in keeping with the thought that light radiates outward from its source to dispel darkness — like the halos of the saints and the stained-glass windows of Europe's great cathedrals.

A century later, Goethe published his theory of colour and was critical of Newton's ideas. And the Englishman Young and Frenchman Fresnel revived the wave theory of light. In England, Clerk Maxwell, proved purely theoretically that electric and magnetic waves could propagate as waves in the ether and at the speed of light. The conclusion was inescapable, that light was a disturbance in the form of invisible electric and magnetic waves travelling in step in the ether. Moreover light was only a small octave in the grand scale of the electro-magnetic keyboard, with radio and infrared rays at the low frequency end and x-rays and gamma rays at the high frequency end.

The acceptance of the wave theory of light demanded an equal acceptance of an all pervading ether with all bodies, the earth and planets immersed in it. Now standing on the earth which rushes along in its orbit around the sun, we should experience an „ether wind“. It seems natural that the speed of light in the direction of the wind should be greater than against the wind. But when the Americans, Michelson and Morley, sent light in different directions, they always found the same speed of light. Much to their surprise and to everyone else who repeated the experiment, the ether wind had no effect on the speed of light. This dilemma was explained in 1905 by Einstein who asked the seemingly simple question:

„What would the world look like if I rode on a beam of light?“

His answer was that for him time would stand still, and space and all material bodies imbedded in it would contract. For Newton, the world looks the same to every observer, and in Einstein's view, what you see and what I see is relative to each of us, to our place and to our speed. We can communicate our views to one another at the speed of light, which is the same for all observers, and is the maximum speed — a speed which material bodies cannot attain. And so Space-Time replaced the ether. Of course these ideas were not accepted overnight — and I would like to quote you a limerick, poking fun at Relativity.

There was a young lady named Bright,
Who could travel much faster than light,
She departed one day
In a relative way
And came back on the previous night.

With confirmation of the bending of light near massive stars and the rosette orbit of Mercury, Relativity has forever changed man's view of the world.

Art had its own aesthetic revolution. William Turner, England's foremost painter, preceded by a century the Big Bang theory of modern cosmology. But there is no doubt he had some portent of it, for his works at the Tate Gallery are cosmic catastrophes of light. Then came the Impressionists with their close observation of nature and the changing effects of light, who used pure broken colour to achieve brilliance and luminosity. Architecture also experienced a new dawn, and to-day in every city there are glass and mirror monuments extolling the beauty and virtue of light.

So far, our story has skirted around the question of the source of light. This was only revealed in the 20th century through spectroscopy and the interaction of light and matter. One wonders why this study was left so late since it is so fundamental — the visibility of light itself depends on it. Empty space is black, but a dusty room reveals the sun's rays because of scattering. It was known that the intensity of light from a glowing hot body, whether coal or the sun, was related to the colour and temperature of the body by a universal equation. In 1900, Planck finally explained this relationship by assuming that hot bodies do not emit their light energy continuously but in finite amounts or quanta. This led Einstein to revive the particle theory of light in a new form, with energy quanta existing as real light-particles or photons, having energy but no mass. And Niels Bohr used these concepts with his picture of the atom to suggest that a quantum leap of an electron from a higher to a lower energy resulted in the emission of light. With the study of this emission, considerable insight has been obtained about the structure of atoms, molecules, and matter.

Modern Quantum Mechanics is based on the simultaneous validity of wave and particle theories for light and for material particles. But out of this beautiful unity and symmetry has come a major paradox, that an exact picture of the material world is unattainable. Thus philosophy has had to give up one of its basic tenets, namely, the principle of deterministic causality.

To-day, the study of light goes on. Just two decades ago, the first laser was built, based on the fact that light particles are sociable, they like to congregate. So man has been able to send a pencil-like beam to the Moon. And because waves in a laser beam are in step, we can send messages along such a beam, for hundreds of miles and around corners by trapping the beam in optical fibres having the diameter of a hair. In the next decade, a new trans-Atlantic cable of optical fibres will be laid, and the telephone systems of many cities will be converted to laser and optical fibre systems.

In the meantime, research in the new temples of light, the modern Stonehenges, or observatories, presses on, with larger and more powerful telescopes pushing back the frontier of the expanding universe. The further out man explores, the further back in time he sees, towards the origin of time and of our universe.

And the recent detection of cosmic background radiation which fits the Planck relation for a temperature of 3° , has provided important evidence that the Universe began with a Big Bang some 15 billion years ago.

To conclude this essay, I should like to quote Marshall McLuhan who said:

„Light radiates pure information — at least to those who understand its signal.“

But with all our knowledge of the world around us, gained by man's study of this signal, to-day we may still ask „What is Light?“

Борис П. СТОЈЧЕВ

ЧОВЕКОВАТА ФАСЦИНАЦИЈА ОД СВЕТЛИНАТА

Резиме

Во трудот големото влијание што светлината го имала врз човекот низ историјата е илустрирано со примери од религијата, историјата, уметноста, науката и филозофијата.

Владо Стругар

Владо СТРУГАР

Роден е 1922 година во Цеклин, Црна Гора. Во 1941 година завршува гимназија во Џетиње, а во 1953 дипломира на Институтот за општествени науки во Белград. Во 1957 година завршува Виша воена академија. На Филозофскиот факултет во Белград магистрира во 1964 година, а докторира на Академијата на науките на СССР во Москва во 1968 година со тема од областа на историските науки.

По војната е активен член на Југословенската народна армија, а службата ја завршува во 1971 година во чин полковник. Неговото научно интересирање е насочено кон проучувањата врз социјалдемократското сфаќање на југословенското национално прашање и политичкото дејствување на социјалдемократските партии во времето на Првата светска војна, на југословенската држава по Првата светска војна, Југославија во Втората светска војна, а посебно НОБ и Револуцијата на народите и народностите во Југославија.

ISTORIJSKO ISHOĐENJE JUGOSLAVIJE

(Ogled o ujedinjenju)

Prvi svetski rat je počeo pre nego što je duhovno sjedinjavanje među Južnim Slovenima izrodilo opštu političku ujedinjenost demokratskih snaga za izvestan oslobođilački poduhvat u smeru stvaranja zajedničke države.

1.

Prva prekretnica, najodsudnija od svih iznutra za ove narode, iskazala se izjavom koalicione vlade Srbije (u Narodnoj skupštini 7. decembra 1914, u Nišu) o njenom zadatku u odbrambenom ratu zemlje protiv napadača Austro-Ugarske. Vlada je objavila da ovu narodnu borbu protiv zavojevača smatra ujedno i borbom za oslobođenje svih još neslobodnih Srba, Hrvata i Slovenaca koji će sačiniti jednu državu. To se Srbija, nezavisna zemlja i najjača među Slovenima na jugoistoku, usred borbe odlučila da ratuje za takozvano veliko rešenje, za jugoslovensku državu; svojom snagom i ulogom da bude središte okupljanja i zaloga buduće zajednice.

Srpska vlada je inače već bila obavestila (4. septembra 1914) prijateljske zemlje da bi jugoslovenska država opsegla sve oblasti nastanjene Srbima, Hrvatima i Slovincima kao većinom stanovništva, u stvari uz Srbiju i Crnu Goru i pokrajine u Austro-Ugarskoj.

Nekoliko političkih boraca i prvaka iz jugoslovenskih pokrajina u Austro-Ugarskoj, oduševljeni pozivom Srbije, i u dogовору s njenom vladom, sastavili su u emigraciji (u Londonu 1915) Jugoslovenski odbor da deluje u zapadnoevropskoj i američkoj javnosti, među službenicima tamošnjih vlada i svojim zemljacima u tuđini. Ne sporeći se javno sa srpskom vladom, Odbor je nerađosno primio neke njene nagoveštaje o načinu ujedinjenja; inače, dičio se odbranon Srbije, poklonio je veru Niškoj deklaraciji, bio zadovoljan srpskom odlučnošću protiv mogućeg italijanskog zahvata jugoslovenskog zemljišta.

Srpska vlada sa vojskom je napustila zemlju pod najtežom borbom (1915) protiv austrougarskih, nemačkih i bugarskih armija; osvajači su zaposeli Srbiju. Vojska je, potom, izvedena na solunski front, a vlada nastavila vođenje državnih poslova iz svoga sedišta u izgnanstvu na grčkom ostrvu Krfu.

Pad carizma u Rusiji (1917) pa uskoro i objava Sjedinjenih Američkih Država da ulaze u evropski rat, protiv Centralnih sila (Nemačke, Austro-Ugarske, Bugarske i Turske), naveli su srpsku vladu, uz njene unutrašnje razloge, da s Jugoslovenskim odborom raspravi zajednički zadatak i dogovore se o budućoj državi. Tako su se sastali (na Krfu) i usvojili državnopravnu deklaraciju (potpisu 20. jula 1917) o ujedinjenju Srba, Hrvata i Slovenaca — srodnih po krvi i jeziku i nastanjenih neprekidno na celokupnoj vlastitoj teritoriji — u jednu ustavnu i parlamentarnu državu koja će se zvati Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca.

Iza usaglašenih odredbi za ujedinjenu državu ostalo je, iz rasprave, dosta nejednako promišljanog o smislu nacionalnog jedinstva i unutrašnjem uređenju zemlje. U srpske vlade nema dvoumice; pretpostavlja sjedinjenost sve uprave i jednu suverenost čitave celine. Jugoslovenski odbor je takođe voleo naglašenost nacionalnog jedinstva, ali više kao svojstvo i utvrdu za međunarodnu otpornost države nego kao okosnicu njenog unutrašnjeg uređenja.

2.

Hrvatska je za svetskog rata prošla dosta napregnuto razlaganje partijskih doktrina, naročito izraženo u Saboru. Stranke su bile strategijski rastavljene: naspram Hrvatsko-srpske koalicije koja provodi autonomnu vlast stojala je trojaka hrvatska opozicija (tesna državnopravna, seljačka po istoimenoj stranci, pravaška intelektualne elite). U svim govorima o nacionalnoj suverenosti, bio je isti sažetak: hrvatski narod ima istorijsko i prirodno pravo na samostalan život u vlastitoj državi. No, za odsudno vreme, ratom zasećeno, susrelo se hrvatsko pravo sa sličnom nuždom svih Južnih Slovena u Austro-Ugarskoj.

Svetski rat se, međutim, nakretao odveć nepovoljno za Habsburško Carstvo, pa je iskrsla prilika, usled zadobijene obnove parlamentarnog rada (1917), da svaki politički činilac u zavisnim narodima novim glasom obznani svoj cilj.

Pravaška opozicija (iz stranke intelektualaca, umerenog nacionalizma) objavila je (5. juna 1917) da je njen cilj: ujedinjenje svih zemalja u Habsburškoj Monarhiji u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi u samostalno i od svakog gospodstva drugih naroda nezavisno telo; i pozvala je Srbe u Hrvatskoj da se pridruže Hrvatima da bi svi zajedno sačinili posebnu državnu jedinicu po načelima narodnosti i značenju istorijskog državnog prava Kraljevine Hrvatske. I od Srba, zastupnika u Saboru, čula se ubrzo reč da se dalje (leto 1917) ne može odlagati organizovanje pokreta ko-

ji bi Slovence, Hrvate i Srbe, po pravu samoopredeljenja i isto-rijskom pravu, ujedinio u samostalno i nezavisno državno telo izvan svake zajednice sa Ugarskom.

Slovenci nisu bili u Austro-Ugarskoj državnopravno priznati kao samostalan politički činilac; njihove pokrajine su nazivane krunovinama habsburškim. Oni su bili i spolja ugroženi preko svoje zapadne strane, pošto je ujedinjena Italija smerala na austrijski posed, da bi ovladala rubom i dubljim zaledem istočne jadranske obale. Mislioci i predvodnici Slovenaca su pretpostavili izbavljenje svoga naroda putem uključenja svih slovenačkih zemalja u jugoslovensku jedinicu Habsburškog Carstva. Slovenačke građanske stranke su pristale i na hrvatsko državno pravo, da bi program nacionalnog oslobođenja dobio i jednu staru zakonsku osnovicu, za navike habsburškoga društva važno svojstvo — istočsku temeljnici.

U svetskom ratu, od katoličke stranke u Sloveniji, s krila demokratskog, pošli su prvi pozivi o udruživanju jugoslovenskih snaga u Habsburškoj Monarhiji. Tako je posle dogovora slovenačkih pokretača sa krugom hrvatskih političara u Zagrebu, Jugoslovenski klub u austrijskom Carevinskom veću (u Beču, 30. maja 1917) objavio zahtev da se sve pokrajine Habsburške Monarhije nastanjene Slovencima, Hrvatima i Srbima ujedine pod vladajućom dinastijom u jednu državu, slobodnu od prevlasti bilo kojeg drugog naroda. Taj zahtev će steći dosta pristalica, Slovenci se za nje rado izjašnjavaju.

Vlada Austrije je obećavala Nemcima iz slovenačkih pokrajina, i naročito je izjavila (3. maja 1918), da su habsburške krunovine nerazdeljive; i da ona nikada neće dozvoliti da se Slovenci izdvoje od Carstva, čak i kad bi se drugi Južni Sloveni nezavisno ujedinili.

Sve slovenačke stranke su (27. maja 1918) skupno i odlučno odvratile: ujedinjenje Slovenaca, Hrvata i Srba u vlastitu državu je zahtev celoga naroda, ubedjenog da mu ostvarena zajednica omogućava da spase svoj nacionalni život, gotovo do samog bića već istrošen.

Vlada Austrije postaje sve nemoćnija da sprečava oslobođenje podložnih narodâ pošto su austrougarske armije malaksavale na frontovima, a utoliko, u pokrajinama, rodoljubi ustajali za ras tanak sa Habsburškim Carstvom.

Oslobodilački pokret na jugu Monarhije veoma se obeležio susretom (u Zagrebu 2. i 3. marta 1918) osamostaljenih prvaka i opunomoćenih lica (od više stranaka i grupa) iz Slovenije, Hrvatske i Slavonije, Međumurja, Istre, Dalmacije, Bosne i Hercegovine, koji su rešili da će složno raditi da bi Slovenci, Hrvati i Srbî ostali bezuslovno nerazdeljivi, i po pravu samoodređenja ujedini li se u državu koja će poštovati etničke osobenosti i političke te Kovine narodnih istorijskih pokrajina.

Ovim dogовором је утемељено политичко објединјавање oslobođilačkih pokreta Južnih Slovena u Austro-Ugarskoj; то окуп-

ljanje će sami osnivači nazvati — narodna koncentracija. Sveukupno uzevši, dat je treći program u cilju stvaranja jugoslovenske države, po pretpostavljanju njenog mogućeg opsega bliži Krfskoj deklaraciji nego Majsкоj.

Slovenačko vođstvo je prvo uzelo mah konstitutivnog rastavljanja svoga naroda od Austrije. Obrazovan je (16. i 17. avgusta 1918. u Ljubljani) Narodni svet (veće) za Sloveniju i Istru.

Političke stranke su ponešto uslovjavale zbog svojih nejednakih pripremljenosti, i još se čekalo da pride i Hrvatsko-srpska koalicija, pa je tek na skupu partijskih opunomoćenika (u Zagrebu 5. i 6. oktobra) ustanovljeno Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba kao političko predstavništvo za sve jugoslovenske zemlje i pokrajine u Austro-Ugarskoj. Sačinjavaju ga, u konačnom sastavu, izaslanici svih stranaka i političkih grupa (izuzev bosansko-hercegovačke socijaldemokratije): iz Hrvatske i Slavonije, Srema, Međimurja, Istre i Rijeke s otocima, Kranjske, Štajerske, Koruške, slovenačkog Primorja, Dalmacije, Bosne i Hercegovine. Za izvršno delovanje je izabran Središnji odbor (40 članova).

Zajedničko Vijeće je neposredno nadležno u Hrvatskoj i Slavoniji (ovde neće biti zemaljskog vijeća).

Srpske, hrvatske i muslimanske stranke i grupe su osnovale Glavni odbor Narodnog vijeća SHS za Bosnu i Hercegovinu, da bude najviša vlast u pokrajini.

Dalmacija nije uspostavila svoje pokrajinsko narodno veće, usled italijanskog vojnog zaposednuća velikog dela njene oblasti; doista, i zbog svoga veoma užurbanog nastojanja da se uspostavi jugoslovenska odbrana u jadranskom primorju.

Istra neće moći da provede, celovita, nijedan patriotski zadatak, jer će je čitavu zaposesti italijanska vojska. (Slovenačko Narodno veće Istru upisuje u svoj naslov.) Ulaze, ipak, predstavnici Istre u Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba kao zastupnici nacionalnog područja pod tudinskom okupacijom.

Car u Beču je 15. oktobra 1918. izdao proglaš narodima Austro-Ugarske. Obećao im je da će se Habsburška Monarhija preurediti u saveznu državu. Narode je pozvao da ostanu u savezu, u kojem će svaki na svojem teritoriju da tvori vlastitu državnu zajednicu.

Za sve, to je bilo dockan, a caru — uzaludno. Narodi su izabrali izlazak iz Habsburškog Carstva. Odjednom, tako reći, rešena su politička odvajanja od Austrije: poljskih oblasti — 14. oktobra; Čehoslovačke — 28. oktobra; utoliko i jugoslovenskih zemalja; i Mađarske — 31. oktobra.

U Zagrebu, Državni sabor Hrvatske i Slavonije 29. oktobra je izglasao odluku, da na temelju prava narodnog samoodređenja raskida sve dotadašnje državnopravne odnose i veze između Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije s jedne strane a Kraljevine Ugarske i Carevine Austrijske s druge strane. Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju s Rijekom Sabor proglašava nezavisnom državom koja stupa u zajedničku Državu Slovenaca, Hrvata i Srba na celom njihovom etnografskom području.

Na sednici Sabora ban Hrvatske i Slavonije sve područne vlasti je stavio Narodnom vijeću na raspolaganje. Predsjedništvo ga je opunomoćilo istog dana da imenuje poverenike za vladu Narodnog vijeća koja preuzima sve poslove dotadašnje Zemaljske vlade, u Zagrebu.

Takođe 29. oktobra, na zboru rodoljubivog građanstva u Ljubljani, govorima vođa i zakletvom prvaka, obavljeno je otцепljenje Slovenije od Austrije i ujedinjenje sa Hrvatima i Srbima u jednu državu. Odlukom Narodnog sveta obrazovana je Narodna vlada SHS za Sloveniju.

Glavni odbor Narodnog vijeća SHS za Bosnu i Hercegovinu je proglašom (1. novembra) pozvao Srbe, Hrvate i Muslimane u pokrajini da se pokažu — rekao je — velikim narodom u ovom času, kada se stvara ujedinjena jugoslovenska država. Glavni odbor je imenovao Narodnu vladu SHS za Bosnu i Hercegovinu.

U Splitu se pojavila Zemaljska vlada za Dalmaciju.

Vojvodina (Banat, Bačka i Baranja) nije raskidala rodoljubnu i nasleđenu bliskost s pokrajinama zapadno; ali će raditi da se samostalno i neposredno ujedini sa Srbijom.

Predsjedništvo Narodnog vijeća, nazivajući se vrhovnom ustanovom vlasti u Državi Slovenaca, Hrvata i Srba, priznaje autonomiju pokrajina i odobrava da bude samostalan rad narodnih vlada u Zagrebu, Ljubljani i Sarajevu; a zatražiće objašnjenje o pojavi dalmatinske vlade. Predsjedništvo preporučuje pokrajinskim vladama da sporazumno deluju, upravljajući svojim područjima.

Predsjedništvo je ovlastilo Jugoslovenski odbor da zastupa u inostranstvu Državu Slovenaca, Hrvata i Srba. Središnji odbor je javio svim savezničkim državama, pa i Austriji i Mađarskoj, da je narodna i suverena Država Slovenaca, Hrvata i Srba ustanovljena na teritoriji Južnih Slovена koji su do sada pripadali Austro-Ugarskoj; i da je ova nova država namerna da se ujedini sa Srbijom i Crnom Gorom.

Država Slovenaca, Hrvata i Srba (smatra se poglašenom 29. oktobra 1918) je u stvari pronikla pod režimom nemačke i ugarske prevlasti, upravo kad su se pojavila prva mesna i pokrajinska narodna veća. Ta veća su u času raspada Habsburške Monarhije preuzeila političku vlast, vođstvo u novoj Državi, dok izvršnu službu obavlja i dalje sav, retko gdešto izmenjen upravni i poslovni organizam predašnje (austrougarske) vlasti. Sjedinjena pod vrhovnim organima svojih pokrajina, narodna veća su izrazila prilagodenost sopstvenog organizovanja naslednom i upravnom sklopu Habsburškog Carstva. Zato je autonomnih veća i narodnih vlada obrazovano brojem više nego što je ovde — u Slovenaca, Hrvata i Srba — nacionalnih činilaca za suverenost.

Otud je Država Slovenaca, Hrvata i Srba, gledana kao jedno obliče, upravo federativna formacija.

Država Slovenaca, Hrvata i Srba je celovito republika, demokratske građanske vladavine. U njenom naslovu nema ove nazivnice, verovatno, ponajviše, zbog opšteg prelaznog stanja na za-

vršetku svetskog rata, a pogotovo u zemljama doskorašnje Austro-Ugarske, i, dakako, stoga što ova Država oblikuje i sređuje društvene prilike u pripremi za ujedinjenje sa Srbijom. I bez reči republika u njenom nazivu, ona se, dakle, nikoj drugoj vrsti među državama ne može pre pridružiti.

Hrvatsko državno pravo, vekovima baština malobrojnog staleža vlastelina, sada je često nazivano narodnom tekovinom. Ali je nejednako smatrano, veoma različito vrednovano.

Hrvatska tesna državnopravna opozicija se na to nasleđe opire kao na zakonsko određenje vrhovne suverenosti hrvatskog naroda; ovaj narod, doduše, po njenoj misli ima i prirodno pravo da ujedini sve zemlje nastanjene Hrvatima. Tesna opozicija se ne saglašava sa bilo kojom jugoslovenskom državom; po njenom je gledištu, da Hrvati budu samo u hrvatskoj državi.

Umereni hrvatski nacionalisti (kruga intelektualne elite) razastiru hrvatsko državno pravo uporedo s načelom narodnosti, kao istorijsku podlogu ujedinjenja Hrvata, Slovenaca i Srba.

Srbima u Hrvatskoj istorijsko pravo ne znači koliko i načelu narodnosti. Oni su morali jednovremeno: da se hrvatskim državnim pravom pomažu, i da mu se odupiru kad je tumačeno sa svrhom poricanja čovečne i narodne vrednosti srpstva.

Za Slovence je hrvatsko državno pravo bilo što i pozajmljena pristupnica za dvor habsburški. Oni nisu tumačili pogodnost koju je to pravo pružalo, ikako drukčije, sem u smislu austrijskog jugoslovenstva, upravo da Slovenci, Hrvati i Srbi nastanjeni u Monarhiji ovde sačine autonomnu državnu jedinicu.

Među Južnim Slovenima, u Habsburškoj Monarhiji, slovenački mislioci i borci su prednjaciili u pokretu za oslobođenje. U Slovenaca je početno težište jugoslovenskog okupljanja i sadejstva. A otkad je ustanovljeno vrhovno Narodno vijeće za sve jugoslovenske pokrajine u Austro-Ugarskoj, onda je u Zagrebu središte političkog sastajanja i akcije. Slovenija ovim premeštanjem nije izgubila nimalo prestiža niti štogod svoga nacionalnog prava. Slovenci su, bezmalo, uvek prvi imenovani u svakom skupnom spominjanju stvari i poslova Južnih Slovena u Austro-Ugarskoj.

Čitav jugoslovenski poduhvat u Habsburškoj Monarhiji je neodvojiv od onoga opšteg kretanja kojim se svaki nacionalni deo Carstva razrešio službe i pod svojom vladom proglašio samostalnim. Bilo je upravo tako, što je demokratska revolucija konačno dokidala starinske veze i državne uzajamnosti u Podunavlju; ona je razdirala zavisnosti vladajućim Nemcima i Mađarima, i svakom oslobođenom narodu nastirala zgodu za nezavisnu odluku. Svuda se to zbiva kao prekretnica, upravo sve koliko hoće i može nacionalna klasa vlastodržaca: državu kao sredstvo vladavine cilim društvom.

Borbena jezgra siromašnih klasa, koristeći poboljšane uslovenosti svojega položaja i jačanja, napregnuće odmah svaku nacionalnu državu. Imaoci vlasti i poseda upotrebiće i nove države, od prvoga časa, da bi suzbili izvore i kadrove proleterske revolucije.

Stoga se demokratska revolucija završila zastojem, i kroz svoje posledice održavaće se docnije kao konzervativna strana društva. Upravo je takav postupak i vid imao i preokret u zemljama Južnih Slovena na izlasku im iz Austro-Ugarske.

3.

Makedonija nije imala svog samostalnog političkog činioca, partiju ili grupu koja bi sudelovala u stvaranju jugoslovenske države. Makedonija je trpela posledice podele kojom se bio završio balkanski rat protiv Osmanskog Carstva. Ceo makedonski narod je prinuđen da svoje podeljene moći čuva od tuđeg rastakanja; i kroz stanja triju država da produži borbu za narodni jezik, sopstvenu prosvetu i kulturu, nacionalnu slobodu i vlastitu državu.

Grupa viših oficira srpske vojske je bila donela (u Vodenu, jula 1918) deklaraciju o Makedoniji. Oficiri su odobravali Krfsku deklaraciju, pa su tražili da se njom obuhvati cela Makedonija, i priznaju Makedonci kao jugoslovensko pleme (kako je onda nazivan pojedini narod među Južnim Slovenima), uz Srbe, Hrvate i Slovence. Oni su zahtevali da se Jugoslovenski odbor proširi učlanjenjem predstavnika Makedonaca izvan Srbije (kao što su u njemu bile ličnosti iz jugoslovenskih oblasti u Austro-Ugarskoj).

Pojedinci i grupe školovanih Makedonaca koji su se nalazili u emigraciji, oglašavali su zahtev da konferencija mira prizna pravo Makedonije da u svojim etničkim i geografskim granicama bude celokupna i nepodeljena politička jedinica.

4.

Crna Gora nije izdržala do kraja svoje ratovanje protiv Austro-Ugarske, podlegla je od poslednje ofanzive njene vojske (januara 1916). Crnogorski kralj i vlada su pošli u inostranstvo, a vojnike raspustili kućama. Ceo udes će mnogo štetiti ugledu kralja i vladе. Kralj je u izgnanstvu imao zamisao, da se Crna Gora obnovi kao nezavisna zemlja, proširi dobijanjem okolnih oblasti, i možda uđe u svez slovenskih država pod zaštitom Rusije.

Srpska vlada je javno nazvala kralja Crne Gore izdajnikom, krivim za slom vojske i cepanje srpskstva. Odlučila je da samostalno radi kako bi pridobila Crnogorce za ujedinjenje sa Srbijom. Usvojila je (15. decembra 1916) osnovu ujedinjenja: građanska prava stanovnika Crne Gore biće ista kao i naroda u Srbiji; a crnogorski kralj i članovi njegove porodice zadržali bi svoja zvanja i dobijali novčane prihode ako budu poštovali srpske ustanove i ustav.

Potom je (marta 1917) obrazovan Crnogorski odbor za narodno ujedinjenje, da bi neposredno sarađivao. Crnogorski odbor je proglašom objavio, da Crna Gora, kao samostalna, nema sopstvene moći za savremenu privrednu i kulturnu delatnost; zato

je upućena da se ujedini sa Srbijom i svim srpskim, hrvatskim i slovenačkim zemljama u jednu nezavisnu državu. Odbor je pozvao Crnogorce da mu se pridruže.

Crnogorski odbor je odobrio Krfsku deklaraciju. A kraljevska vlada Crne Gore je nju odbacila.

Posle proboga solunskog fronta, srpska Vrhovna komanda je uputila (26. oktobra 1918) ojačan puk (jugoslovenskih dobrovoljaca) sa Kosova u Crnu Goru da ovde pomogne ujediniteljima i spreči povratak crnogorskog kralja u zemlju. Sa pukom su pošli neki članovi Crnogorskog odbora i delegat srpske vlade.

Ubrzo je na zboru stanovništva (u Beranama) izabran Centralni izvršni odbor da bi proveo ujedinjenje. Odbor je izradio pravila za izbor poslanika koji će na svojoj opštoj skupštini da odluče o budućnosti Crne Gore. Narod se, birajući poslanike, razdvojio: većina je bila za ujedinjenje zemlje sa Srbijom, a manjina je htela da se obnovi Kraljevina Crna Gora. Za poslanike su mirno izabrani pristalice bezuslovnog ujedinjenja i tek nekoliko protivnika.

Na kraju svoga trodnevnog rada (26. novembra u Podgorici), Velika narodna skupština je usvojila rezoluciju, sastavljenu prema uputstvu srpske vlade i sudeovanjem njenog političkog delegata. Na skupštini su 160 prisutnih poslanika zajedno i poimenično glasali da se crnogorski kralj i njegova dinastija zbace s prestola, i da se Crna Gora ujedini sa Srbijom, pa, kao jedna država, stupe u zajedničku državu Srba, Hrvata i Slovenaca. Skupština je izabrala Izvršni narodni odbor (pet lica) da rukovodi poslovima, dok se ne izvede ujedinjenje Crne Gore sa Srbijom. Skupština je imenovala 18 poslanika da pođu, kao deputacija, u Beograd i tamo saopšte njene odluke.

Ujedinitelji su cenili da je nemoguće, naporedo, postojanje dveju dinastija (crnogorske i srpske) kad samo jedna može da vlađa u jedinstvenoj državi. Oni nisu odredili nikakve uslove Crne Gore za uzajamnost sa Srbijom. Verovali su da neke karakterne osobenosti odlikuju Crnogorce među svim Srbima, naročito ih ističu kao ogrank istog naroda. Ujedinitelji su govorili da potrebe samog opstanka, političko verovanje i duhovno nasleđe Crne Gore pravdaju njeno spajanje sa Srbijom. Protivnici bezuslovnog ujedinjenja su tvrdili da je nužno očuvati državnu tradiciju Crne Gore, u stvari, produžiti vladavinu crnogorske kraljevske dinastije.

5.

Iz Vojvodine su neposredno pravili sponu sa Srbijom. Članovi vlade (prvi koji su stigli u Beograd) savetovali su Srpski narodni odbor (obrazovan 3. novembra u Novom Sadu) da zahteva ujedinjenje svih Srba, Hrvata i Slovenaca, pod srpskom dinastijom; i poručili mu da radi kako bi se Banat, Bačka i Baranja pripojili Srbiji, ali bi trebalo da to odluči narodna skupština.

Odbor je odredio postupak po kojem su muškarci i žene izabrali poslanike.

Na sastanku poslanika, u Velikoj narodnoj skupštini Srba, Bunjevaca i ostalih Slovena u Banatu, Bačkoj i Baranji (u Novom Sadu 25. novembra), jednoglasno su usvojene dve rezolucije. Prvom se izriče odluka da se Eanat, Bačka i Baranja priključe Kraljevini Srbiji; a drugom se ove oblasti u granicama koje povuče Antantna vojska (sada je to, uzeto sa juga prema istoku i severu, do linije Oršava-Arad-Segedin-Baja-Pećuj-Barč) proglašuju otцепljenim od Ugarske u svakom pogledu. Skupština je između učesnika izabraла članove Velikog narodnog saveta, a Savet imenovao Narodnu upravu kao pokrajinsku vladu Vojvodine. Skupština je izjavila da iskreno želi da se srpska vlast i Narodno vijeće sporazumeju o stvaranju jedinstvene države Srba, Hrvata i Slovenaca.

6.

Tri predsednika — srpske vlade, Jugoslovenskog odbora i Narodnog vijeća — sa još nekoliko članova ovih tela i srpske Narodne skupštine, bili su se sastali u Ženevi (6—9. novembra) da bi izradili načrt ujedinjene države. Ugovorili su (kako je deklaracijom zapisano): da se ustanovi zajednička vlast za Kraljevinu Srbiju i područja pod vlašću Narodnog vijeća; ova vlast, zvana državna, upravljava bi spoljnim poslovima, vojskom i mornaricom i bezbednošću države, pripremom konstituante, opštim sredstvima prometa i saobraćaja, zajedničkim finansijama i službama socijalne pomoći; ona bi sarađivala sa dvema zemaljskim vladama, jedne za Srbiju i druge za pokrajine pod Narodnim vijećem; u zajedničku vlast, šest ministara imenuje vlast Srbije i šest drugih Narodno vijeće; kad pristupi Crna Gora — bilo je rečeno — pregovaraće se i o njenom učešću u zajedničkoj vlasti.

Ovaj sporazum (zvan ženevski) propao je, pošto ga nije odobrila cela srpska vlast; obavešteni o njemu, trojica ministara su podneli ostavku i njom porekli svoga predsednika.

Drugim redom i drukčijim postupkom biće zaključeno ujedinjenje.

Vođstvo Srbije (vlada i Vrhovna komanda) je uputilo svoje delegate u Zagreb i Sarajevo, da tamošnjim vladama pomognu u organizovanju odbrane poretka i nacionalnih granica, i da pažljivo posreduju u političkim stvarima. Obojica su poslala u Beograd značajna saopštenja, vođstvu dostavili: u Zagrebu, u vlasti i Predsjedništvu Narodnog vijeća, nema protivnika ujedinjenja Države Slovenaca, Hrvata i Srba sa Srbijom, premda naspram pristalica srpske dinastije i unitarnog uređenja ovde stoje privrženici republike i federacije; prilike u Bosni i Hercegovini srpskoj vlasti nalažu veliku obazrivost, naročito prema Hrvatima koji su većinom za ujedinjenje kao i prema Muslimanima voljnim da uđu u državu pod srpskom dinastijom. Sva ta obaveštenja nisu naveštavala dugo pogadanje.

Iz bojazni zbog širenja ojačavane italijanske vojske u Dalmaciji, vlada u Splitu je prva (16. novembra) podnela celovit i dobroć istančan predlog ujedinjenja. Ona je predlog poslala srpskoj vladu, vladama u Sarajevu i Ljubljani i Narodnom vijeću u Zagrebu, sa zahtevom da se bez odgovlačenja ujedine sve etničke teritorije Srba, Hrvata i Slovenaca.

Dalmatinska vlada je predložila da ujedinjenje provedu Narodno vijeće i jedno predstavništvo Srbije i Crne Gore, a svako za sebe i na ovoj podlozi: samo konstituanta ima pravo da odredi oblik države — monarhija ili republika — i donese osnovne zakone; do saziva konstituante i njene odluke zakonodavstvo zemlji davaće državno veće; vladarsku vlast vršiće srpski regent; sedište vlade i državnog veća da bude u Sarajevu; da jugoslovensku (državnu) vladu sačinjavaju 10 ministara za poslove zajednice i još 5 ili 7 državnih sekretara koji bi posređovali između ove vlade i zemaljskih vlada u Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, Sarajevu, Splitu, i (ako ih bude) vlada u Cetinju i Novom Sadu; i tako bi državni sekretari predstavljali Srbiju, Hrvatsku, Sloveniju, Bosnu i Hercegovinu, možda Crnu Goru i Vojvodinu; regent bi imenovao guvernere (bana u Zagrebu) za predsednike zemaljskih vlada, dok bi jedino zajednička vlada bila nadležna za vojsku, pomorstvo, finansije, spoljne poslove i odnose u državi.

Na sednici Glavnog odbora Narodnog vijeća SHS za Bosnu i Hercegovinu (u Sarajevu 19. novembra) procenjen je predlog dalmatinske vlade. U raspravi su govorili prvaci svih stranaka i grupe, Srbi, Hrvati i Muslimani. Naposletku je Glavni odbor zaključio da usvaja predlog, kao početnu osnovu za debatu u Središnjem odboru u Zagrebu, gde će prisustvovati i bosanskohercegovački predstavnici.

Narodna vlada u Ljubljani se dvaput sastala (19. i 21. novembra) da bi rešavala o dalmatinskom predlogu. Kroz duže razlaganje o njemu, u vradi se potvrdilo da slovenačke stranke, iako različito ocenjuju nužnost ujedinjenja, sve smatraju republiku za najpogodniji oblik jugoslovenske države.

Iz vođstva Srbije su poslane (16. i 22. novembra) dve poruke u Zagreb: prvu, o neprihvatanju sporazuma u Ženevi, i o utisku (u Beogradu) da izvesni hrvatski političari nameravaju da Srbiju i Crnu Goru — rečeno je — tako odvoje od ostalih jugoslovenskih zemalja da bi među njima bio odnos kakav je postojao između Austrije i Ugarske; a drugom je srpska vlada javila da želi odmah da pregovara sa Narodnim vijećem o obrazovanju jedne države na celokupnoj etničkoj teritoriji Srba, Hrvata i Slovenaca.

Poznavanje misli i volje srpske vlade svakako je bilo vrlo važno za predvodnike u Zagrebu.

Odlučujuća, plenarna sednica Središnjeg odbora je počela (23. novembra u prisustvu 49 izaslanika) obaveštenjem Predsjedništva da haotično stanje u jugoslovenskim krajevima preti neredom; sređivanje mora biti žurno da bi vlast opstala; a ministri iz Beograda pozivaju Narodno vijeće da neposredno pregovaraju o ujedinjenju.

Mišljenja i predlozi su sada redom izlagani, prvo predlog Zemaljske vlade za Dalmaciju. Liberali i socijaldemokrati (i srpski radikali iz Srema) iz Slovenije, Hrvatske i Slavonije, Dalmacije, Bosne i Hercegovine, svi su odobravali ujedinjenje povezujući misli Krfske deklaracije i dalmatinskog predloga. Iz stranke umerenog hrvatskog nacionalizma čula se i reč o nepotrebnosti odlučivanja pod pritiskom spoljnih i unutrašnjih zbivanja. Jedan govornik Hrvatsko-srpske koalicije rekao je da je rasprava pokazala neslogu u nacionalnim redovima, otkrila separatizam. Katolici su bili za ujedinjenje, mahom skloni federaciji, većina političkom savezu narodâ, a jedna grupa — takozvanoj ekonomsko-kulturnoj federaciji.

Voda Hrvatske seljačke stranke je iskazao sasvim drukčiju pretpostavku. Nužno je, po njegovom gledištu: da se ujedinjenjem stvari savezna država na plemenskoj ravnopravnosti, u kojoj bi vrhovnu vlast imala tri regenta — srpski naslednik prestola, hrvatski ban i predsednik slovenačkog Narodnog sveta (veća); regenti bi saglasno imenovali zajedničku vladu od tri ministra — za spoljne poslove, odbranu, prehranu — koja bi bila odgovorna državnom veću; ovo veće bi sačinjavale delegacije Narodne skupštine Srbije, hrvatskog Sabora, slovenačkog Narodnog sveta — svaka sastava po 10 članova — još, bosanskog Sabora (4 člana), pa onda — svaka po 2 člana — i delegacije Narodne skupštine Crne Gore, dalmatinskog Sabora, Vojvodine, Istre; sa saveznom vladom bi sarađivale četiri autonomne (federalne) vlade — za Sloveniju, Srbiju, Hrvatsku, Crnu Goru, i tri pokrajinske vlade — za Bosnu i Hercegovinu, Dalmaciju i Vojvodinu; federalne vlade i pokrajinske su odgovorne skupštinama i saborima svojih zemalja i oblasti.

Predstavnik stranke isključivog hrvatskog nacionalizma se usprotivio svim predlozima o ujedinjenju.

Središnji odbor je (sutradan, 24. novembra) izabrao Odbor sedmorice kojemu je poverio da na osnovu svega kazanog i saslušanog (na sednicama) izradi zajednički predlog ujedinjenja. Odbor je izveo i podneo odredbu, da Narodno vijeće, u skladu sa svim što je do sada urađeno, proglaši ujedinjenje Države Slovenaca, Hrvata i Srba sa Srbijom i Crnom Gorom.

Odbor sedmorice je predvideo da se izabere delegacija Narodnog vijeća (28 lica), koja će sa vladom Srbije i prvacima stranaka u Srbiji i Crnoj Gori neodložno da zavede organizaciju ujedinjene države.

Središnjem odboru na prihvata, isti Odbor je podneo i tako-zvane „naputke za delegate“, upravo naloge za pregovore sa vladom Srbije i sam zaključak ujedinjenja. Raščlanjen, taj niz odredbi dosta opseže u državnopravnom smislu, gotovo sve kako je dalmatinskim predlogom rečeno o zajedničkim ustanovama države (monarhu, vlasti i državnom veću) i o zemaljskim vlastima (autonomnim vladama i nacionalnim ili pokrajinskim skupštinama); bez sumnje, u svemu je tu jasan nacrt za federalno uređenje države.

Posle čitanja, provedena je debata o predlogu i nalozima (naputcima). Govornici stranaka su ponovili partijska gledišta, kogod je i oštire pričao nego u pređašnjoj raspravi. Pri glasanju najposle, Središnji odbor je privatno odluku i „naputke za delegate“; četvorica su izjavila ogradu prema srpskom regentu, a protiv su glasali jedino dvojica Hrvata, vođa seljačke stranke i predstnik isključivih nacionalista.

Delegacija Narodnog vijeća je odmah po dolasku u Beograd (28. novembra) saopštila vođstvu Srbije svoju obavezu, i delimično obavestila o raspoloženju većine Hrvata i Slovenaca za republiku. Dogovoren je zatim ujedinjenje i sam postupak proglašenja bitnog zaključka.

Na svečanom susretu, 1. decembra 1918, delegacija Narodnog vijeća je naročitom adresom saopštila srpskom regentu: Slovenci, Hrvati i Srbi, nastanjeni u bivšoj Austro-Ugarskoj, izveli su prevrat, ustanovili nezavisnu državu, izjavili već 19. oktobra da žele svoje ujedinjenje sa Srbijom i Crnom Gorom u jednu državu. Delegacija je ovog časa oglasila i predala donete odredbe za ujedinjenju državu: da država dobije parlamentarnu vladu i privremeno narodno predstavništvo; da i dalje autonomno deluju zemaljske i pokrajinske vlade i skupštine; da se sazove ustavotvorna skupština koja će državi dati konačno uređenje; da se monarch i zajednička vlada zauzmu da bi se onemogućilo rđavo postupanje italijanske okupacione vojske i uprave u jugoslovenskim krajevima; i da se preduzme što je nužno da bi konferencija mira odredila granice države podudarne sa rubovima etničke razmeštenosti njenog naroda.

Regent je odgovorom na adresu proglašio ujedinjenje Srbije sa zemljama — rekao je — nezavisne Države Slovenaca, Hrvata i Srba u jedinstveno Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca. Objavio je da on i srpska vlada priznaju sadržaj adrese Narodnog vijeća, i pomagaće da se ona ostvari.

Predsjedništvo Narodnog vijeća je porukom (3. decembra) vladama u Zagrebu, Ljubljani, Sarajevu, Splitu i Novom Sadu odredilo prestanak suverene vlasti ovog Vijeća u jugoslovenskim pokrajinama doskorašnje Austro-Ugarske.

Delegacija Narodnog vijeća (dvanaest njenih članova) se potom sporazumela sa vođstvom Srbije o sastavu zajedničke vlade. Ova vlada, prva u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca, obrazovana je 20. decembra pod predsedništvom jednog od vođa srpskih radikala.

Srpska Narodna skupština je (29. decembra) odobrila ujedinjenje Srbije sa drugim jugoslovenskim zemljama.

U Beogradu se (1. marta 1919) sastalo Privremeno narodno predstavništvo.

Jugoslovenski odbor je (16. marta) održao svoju poslednju sednicu; rastao se — zapisano je — u verovanju da je postignut glavni cilj naroda i da će ogromna većina Jugoslovena ozbiljno raditi da se pametno uredi jedinstvena država.

Jugoslovenske socijaldemokratske partije i grupe su prepustile građanskim strankama, tako reći, sve što je trebalo da se predvidi, i učini, za nastanak ujedinjene države.

U pokrajinama (austrougarskim), posle trogodišnjeg prekida obnavljajući partijsku agitaciju (1917), socijaldemokrati su se odmah bili suočili sa već javnim iskazivanjem građanskih stranaka o nacionalnoj državi. I zapitali se: što je sada važnije za radničku partiju — da klasu organizuje u smislu opštег cilja (socijalizma), ili, sve svoje da prilagodi pokretu za nacionalnu državu. Kroz raspravu su izišle nesaglasnosti, a s njima i razdvoj socijaldemokrata u dve grupe različitih mišljenja. Propovednici prvenstva klasne borbe, takozvani internacionalisti, gotovo da su otklanjali svako socijaldemokratsko sudelovanje u nacionalnom pokretu. Suprotna grupa (zvana desnica), tvrdeći da će nacionalna država načiniti više dobrih okolnosti za socijalistički preobražaj celog društva, naposletku je pristupila građanskom pokretu, primila ulogu, obavezu i predstavljanje u političkim organima i državi.

Internacionalisti su ostali dosledni svom izboru; nisu ometali rad na ujedinjenju, ali, kao mnogo im važnije, oni stavljuju ispred svega izvornu presudnost klasne borbe i (uskoro će) komunistički program svetskog proletarijata (određen pri osnivanju Treće internacionale, 1919). Pred sam svoj ulazak u ovu Internacionalu, dve cele socijaldemokratske stranke — u Bosni i Hercegovini i Srbiji — pozdravile su državno ujedinjenje izjavama da će jugoslovenska država koristiti radničkoj klasnoj borbi, i vredeće zaista dobro ako bude korak za buduću balkansku federaciju, u kojoj će narodi imati mir i slobodu.

Ova je misao, kao partijsko gledište, pripadala i onim Makedoncima koji su bili u članstvu Srpske socijaldemokratske partije.

U građanskoj javnosti, inače, neki Makedonci su zahtevali da vardarska pokrajina (od balkanskog rata deo srpske države) stekne autonomiju u zajedničkoj jugoslovenskoj državi. Jedni su tražili versku i prosvetnu autonomiju Makedonaca, a drugi, pak, da ovde, na svojoj zemlji, makedonski narod ima sopstvenu, političku samoupravu. To su, dakle, tražili pojedini agitatori, dok odrešiti makedonski rodoljubi nastavljaju političku borbu sa zamislju da se tri dela Makedonije (sada u jugoslovenskom Kraljevstvu, Grčkoj i Bugarskoj) ujedine, i ova zemlja ustanovi vlastitu upravu, možda postane ravnopravan član federacije Južnih Slovena, a bude li, i svih naroda na Balkanu.

7.

Ujedinjenje Južnih Slovena je višestruko zavisilo od ratne pobjede sila Trojnog sporazuma (Rusije, Francuske, Velike Britanije, zvanog Antanta). Bilo je daleko od svake njihove strategijske zamisli kad je nazvano (1914) ratnim ciljem Srbije. Kako su radi zadobijanja u savez Italije i Rumunije ovima obećavale proši-

renje austrougarskim oblastima, uveliko jugoslovenskim, gotovo da je ujedinjenje bivalo samo bezizglednije. Sve tako do buržoaske revolucije u Rusiji, kad je nova vlast (24. marta 1917) objavila da ratuje i za oslobođenje potlačenih naroda Austro-Ugarske, i da će oko Srbije „podići bedem protiv nemačkih aspiracija na Balkanu“. Ta izjava nije uticala na ruske saveznike da se slično izjasne. Ali je potom doživljen kao podrška nacionalnom oslobađanju proglaš Sjedinjenih Američkih Država da stupaju u rat protiv Centralnih sila sa namerom da se omogući svakom narodu da sam bira svoju vladu. No je neizvesnost savezničkog priznanja jugoslovenskog programa trajala sve dok severnoamerička vlada nije objavila (28. juna 1918) da svi slovenski narodi treba da budu potpuno oslobođeni ispod nemačke i austrijske vlasti. Posle su zapadni saveznici, procenjujući odsudno malaksavanje Habsburške Monarhije, njenim narodima redom priznavali pravo samoopredeljenja, no poslednjim Južnim Slovenima. To je, nakon sviju, izjavila i vlada Italije.

Vlada i sva javnost Francuske, izvesni činioci britanskog društva i severnoameričko posredovanje u Evropi, pravili su potrebno i povoljno okrilje nastanku jugoslovenske države. Neki krug svetske pobjede, uostalom, bio je nužan da bi na Balkanu — gde je razmeđe velikih kultura posred mnoštva naroda — mogla da se obrazuje jedna višenarodna slovenska država.

Francuska vlada je veoma pomagala Srbiji da održi svoje pravo pripadnika pobedničkog saveza, i kao osobito značenje prenese ga na ujedinjenu državu koja će biti učesnik mirovnih pregovora.

I severnoamerička vlada, iako dosta ometana italijanskim nadiranjem u jugoslovenske posede, ne odustaje od svoga priznaja samoopredeljenja, i pruža podršku s voljom da nova država opstane.

Brižna da se neškodljivo za Britansku Imperiju ugode mere važnosti Francuske u Evropi i jakosti Italije na Sredozemlju, engleska vlada je smatrala dostoјnjim uspostavu i jačanje jugoslovenske države.

Te vlade neće žuriti da izjave i službena priznanja jugoslovenske države, iako su cenile da će ujedinjeni Južni Sloveni prvi zaustavljati Nemce ako bi ponovo hteli prema jugu. I, ujedno, računale su savezničke vlade da će protivkomunistički doktrinisana jugoslovenska država ojačavati dubinu evropskog fronta protiv Rusije u kojoj je pobedila socijalistička revolucija.

Vatikan se u svetskom ratu veoma zalagao da preživi Habsburška Monarhija. Bio je protivnik Srbije, Jugoslavenskog odbora, i svakog poduhvata, uostalom, koji izvodi narode iz austrougarske države. Bujanje nacionalnog oslobođilaštva je prinudilo Svetu Stolicu da izjavi kako je saglasna da se i Južnim Slovenima omogući autonomija u Carstvu. Pred sam završetak rata, u Vatikanu su smislili da će biti najbolje za civilizaciju, i njih same, ako narodi srednje Evrope načine svoju uniju, a to bi upravo bilo da se spasi habsburška državna celina. Vatikan je odmah posle potpisa

ratnog primirja (1918) rešio da uspostavi odnose sa narodima austrougarskog carstva koji su sad stekli nezavisnost, i da se rimokatolička crkva prilagodi nastalim političkim i teritorijalnim promenama.

Već u svom nastajanju, jugoslovenska država je okružena neprijateljstvom iz susedstva: od Austrije i Mađarske — produžena su stara potezanja; iz Rumunije — dolazi suparništvo zbog Banata; a od Bugarske — nastavljeno suprotstavljanje Srbiji; u Grčkoj — neskriveno je bilo nastojanje da severnu granicu pomere gotovo do središta Vardarske Makedonije; iz Albanije — kretalo se ireditističko podsticanje i prihvatanje odmetnutih kačaka u zapadnoj Makedoniji, na Kosovu i Metohiji i u graničnom predelu Crne Gore.

Italija je bila drugčiji protivnik jugoslovenske države: stoga što je član u veću četiri sile pobednice; što je imala dokumenat (Londonski ugovor) koji Saveznike obavezuje da udovolje njen zahtev na oblasti Habsburške Monarhije. Italija je, radi toga, poslala na Balkan i u zaleđe istočnog i severnog Jadrana toliko trupa da su one po broju ljudi i vatrenoj moći premašivale svaku ovde nacionalnu vojsku; Italija je u stvari vojskom opsedala, i neposredno pritiskivala jugoslovensku državu bez malo pa neprekidno, sve uzduž, od Ohridskog jezera u Makedoniji do Vrbskog jezera u Kruškoj.

Saveznici, pobedivši na ratištima, nagovestili su da će se ubrzo sastati konferencija mira. Taj skori čas je nesumnjivo podsticao pokretače i izvršioce jugoslovenskog ujedinjenja da ovaj čin ne odlažu, već da brzo rade, preduhitre kongres mira, kako bi se pred odredioce granica novih država u Evropi, i jugoslovenska država pojavila kao ustanovljena celina.

8.

Svakoj partiji, tek što je proglašeno Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, zadalo se da izabere: unitarizam ili federalizam kao političku filozofiju države; a naročito stoga što su oba sistema samim ujedinjenjem uneta, iz Srbije jedinstvena uređenost celine a od pokrajina iz Austro-Ugarske izrazito naglašena namerenost za federativan odnos među ujedinjenim istorijsko-političkim subjektima.

Partije unitarističkog pravca su prvenstveno posvećene nacionalnim ciljevima. Svaka se opredeljuje za upravno ujednačenje cele države u verovanju da će njenoj strategiji (osobenog zastupanja nacionalne klase) više omogućivati integrisana zajednica nego ikakav savez nejednakih pokrajina. Unitarizam se dosta razložno sam pravdao: nuždom suzbijanja i onemogućenja mnogih domaćih i inostranih pretnji državi, ubeđenošću u jednonarodnu celost Južnih Slovena, potrebnošću poboljšavanja društvenog stanja zavođenjem, svuda jednakom, građanske demokratije i ekonomiske slobode.

A suparnici, federalisti, misle o naciji, i državi koja će joj služiti: sva uređenost vladavine da omogućava nacionalne (pokrajinske) autonomije kao temeljnu zapremu organizovanog društva. I građanski federalisti se, dakako, boje klasnog ustaništva i spoljašnjih neprijatelja. A gde u pokrajinama upravljuju, i oni okrutno suzbijaju otpore i neposlušnosti; za okvir i stupanj da važi samoprava, a unutra, u narodu, putem starog, još austrougarskog reda i birokratizovanog činovništva — da se primenjuje stroga podređenost ljudi i sredstava.

Kad je proglašeno, ujedinjenje bejaše zamašnije u strategiji državotvorstva no u duši naroda. Ta je nepodudarnost bila nemirnovna. Kraj svetskog rata se slučio sa raspadom Habsburške Monarhije pre nego što je politička prosvećenost u Južnih Slovena bila široko odnegaovala duhove za ujedinjenje, dotad misao i nacionalni zadatak. Ono dana pripreme (oktobra i novembra 1918) bilo je dovoljno za politička vođstva da uglave prethodne sporazume i postupak, ali malo da bi narod svuda jednakim načinom bio pitan o ujedinjenju.

Jednim pogledom osmotrena, tek ujedinjena jugoslovenska država se ukazuje i kao prostranstvo prepuno nemira, od nagonskih udaraca po društvenom redu i biću do svesne revolucionarne bitke siromaha sa posednicima i vlastodršcima. To se raznoličje dvojako ukazuje: u celoj državi kao razdeljeno lako odredljivom granicom između Istoka i Zapada; pa posebno u oba predela razlikuje se po razmahu i vrstama međuljudske borbe. Prvenstveno, društva u istočnom delu države nemire dobijaju udaranjem sila nacionalnog oslobođilaštva i agrarne revolucije; a u zapadnom, pak, kretanjem staleških i klasnih snaga protiv veleposednika i kapitalista. Ali se u oba predela mešaju ne samo nagoni već i volja i razumevanje, kakvi su neophodni dovršavanju buržoasko-demokratske revolucije i započinjanju socijalističke.

Vlado STRUGAR

THE HISTORICAL EMERGENCE OF YUGOSLAVIA

Summary

The end of the First World War was a historic moment which made the union of the Yugoslav people possible. Defending her state against the invading Austro-Hungarian, German and Bulgarian armies, Serbia was at the same time fighting for union with Monte Negro and the South-Slavic provinces in Austro-Hungary. The people of Monte Negro had even earlier shown inclination towards a Yugoslav union. The Yugoslav people living in the Habsburg Monarchy produced politicians who maintained that their provinces should be freed from Austro-Hungarian reign and then united with Serbia and Monte Negro. They had numerous followers, who fled from Austro-Hungary and deserted her army in order to volunteer in the Serbian army and fight for a Yugoslav union. There were three different programmes for a Yugoslav union: 1) Corfu Declaration, issued by the Serbian Government and the Yugoslav Commettee; 2) May Declaration, issued by the Yugoslav Club in the Austrian Imperial Assembly; 3) Procla-

mation about the concentration of the nations, issued by some parties and groups in the Yugoslav provinces in Austro-Hungary. The first programme reflected the military goals of Serbia, i.e. union with all Yugoslav provinces in Austro-Hungary and Monte Negro. The other two programmes postulated that all South Slavs in the Habsburg Monarchy should unite in an independent political unit within the Empire, the latter becoming a federation; the alternative was union with Serbia and Monte Negro, if possible. The actual post-war union basically fulfilled the demands of all the programmes. After the fall of the Habsburg Monarchy, its former Yugoslav provinces united into the independent State of Slovenes, Croats and Serbs. A delegation of the National Assembly, the supreme government body of the new State, arrived in Belgrade and together with the Serbian Government proclaimed the Union on December 1st, 1918. A few days earlier, the national assemblies of Monte Negro and Vojvodina (Banat, Bachka, Baranja) had proclaimed their union with Serbia.

The Vardar province of Macedonia (annexed to Serbia after the Balkan War) took no part in the proclamation of the Yugoslav Union. Having had their territory divided among three states, the Macedonian people were involved in the struggle for their national union and nation state.

The Yugoslav State came as a sequel of Serbia's defensive war and the progressive struggle of the South Slavs in Austro-Hungary. It is a political product of the bourgeois strata, i.e. an unfinished bourgeois democratic revolution.

СОДРЖИНА
TABLE OF CONTENTS

ЈОРДАН ГРАБУЛОСКИ		
[5 препродукции] — — — — —	9	
Библиографија на доп. член Јордан Грабулоски — — — — —	13	
ДАНЧО ЗОГРАФСКИ		
Сушноста и функцијата на историското познание (L'essence et la fonction de la connaissance historique) — — — — —	19	
Библиографија на доп. член Данчо Зографски — — — — —	33	
BORIS P. STOICHEFF		
Man's Fascination with Light (Човековата фасцинација од светлината) — — — — —	43	
VLADO STRUGAR		
Istorijsko ishodenje Jugoslavije (The Historical Emergence of Yugoslavia) — — — — —	51	

Издавач: Македонска академија на науките и уметностите. * Печат: Г. З.
„Гоце Делчев“ — Скопје. Тираж: 500 примероци.